

To Cite This Article: Arı, Y. (2024). İnsansız korumadan biyokültürel korumaya: Son 150 yılda dünyada doğa koruma paradigmasının değişimi. *International Journal of Geography and Geography Education (IGGE)*, 53, 298-317. <https://doi.org/10.32003/igge.1492106>

İNSANSIZ KORUMADAN BİYOKÜLTÜREL KORUMAYA: SON 150 YILDA DÜNYADA DOĞA KORUMA PARADİGMALARININ DEĞİŞİMİ

From Unmanned Conservation to Biocultural Protection: Paradigm Shifts in Nature Conservation in the World During the Last 150 Years

Yılmaz ARI¹

Öz

İnsanın doğa üzerindeki tahripleri nedeniyle yeryüzünün doğal alanları hızla azalmaktadır. Buna karşılık doğayı koruma konusunda son 150 yıldır önemli çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalar sırasında doğa korumanın neden, nasıl, kimler tarafından ve hangi önceliklerle yapılması gerektiği hep tartışılmıştır. Bu çalışma başlangıçtan beri doğa koruma çabalarına yön veren temel paradigmaları, bunların dönemleri, temel tezleri, eksiklikleri ile bunlara getirilen eleştirileri ele almaktadır. Çalışma uluslararası doğa koruma kuruluşlarının hazırladığı raporlar, uygulama el kitapları ve rehberler ile ilgili literatüre dayanmaktadır. Doğa koruma çabaları başlangıçta sadece yabancı olanı ve biyoçeşitliliği korumaya odaklanmışken, 1970'lerden itibaren ekosistem bütünlüğü, sosyal adalet, insan hakları, sürdürülebilir kalkınma, ekosistem hizmetleri ve küresel ısınma ile kültürel mirasın korunması gibi kavramlar önem kazanmıştır. Yeni kavramların devreye girmesi ile eski perspektifler ya tamamen terk edilmiş ya da bu yeni kavramlarla değişikliğe uğramıştır. Sonuçta doğa koruma anlayışı doğa koruma alanları ve yakınlarında yaşayan insanları tamamen dışlayan ve sadece biyoçeşitliliği önceleyen bir anlayıştan doğanın tüm doğal ve kültürel unsurları ile korunmasını öngören biyokültürel koruma paradigmasına doğru evrilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Doğa Korumada Paradigma Değişimi; Sosyal Bilim Olarak Doğa Koruma; Doğa Koruma; Çevre Koruma; İnsan-Çevre Coğrafyası

Abstract

Natural areas on Earth are rapidly disappearing due to environmental harm caused by humans. However, a great deal of effort has been made to protect the environment over the last 150 years. Why, how, by whom, and with what priorities nature conservation should be done has always been discussed. This study investigates the fundamental paradigms, their eras, central concepts, shortcomings, and critics that have impacted conservation efforts from their inception. The study's foundation was provided by publications from international nature conservation organizations, application manuals, guidelines, and pertinent literature. While protecting wildlife and biodiversity was the primary objective of nature conservation at the beginning, other concepts like ecosystem integrity, social justice, human rights, sustainable development, ecosystem services and global warming, and preservation of cultural heritage have gained importance since the 1970s. Old beliefs and practices were either abandoned or drastically changed when new ideas were introduced. As a result, the idea of nature conservation has evolved from stressing biodiversity and completely ignoring human life in and around protected areas to placing a strong focus on preserving nature in all its forms, both natural and cultural, leading to a biocultural paradigm.

Keywords: Paradigm Shifts in Nature Conservation; Conservation as Social Science; Nature Conservation; Environmental Protection; Human-Environment Geography

* Prof. Dr., Bandırma Onyedli Eylül Üniversitesi, ✉ yari@bandirma.edu.tr

GİRİŞ

Arazi kullanımındaki değişimler, doğal kaynakların aşırı tüketimi, habitat tahripleri, kirlilik ve iklim değişimi gibi nedenlerle yeryüzünün doğal alanları hızla azalmaktadır. Günümüzde insanın doğa üzerindeki etkisi, gelişen ve yayılan yerleşmeler, atıklar, teknoloji, ticaret ve küreselleşme sayesinde kutuplar ve okyanus tabanları da dahil olmak üzere yeryüzünün her tarafına yayılmıştır. Bu durum habitatlara zarar vererek biyolojik çeşitliliği hızla azaltmaktadır (Hanski, 2011). Örneğin 1970 yılından bu yana memeli, kuş, sürüngen, balık ve amfibi türlerinin popülasyonlarında ortalama %69'luk bir azalma meydana gelmiştir (WWF, 2022). Biyoçeşitlilik kaybını durdurmak için son 100-150 yıldır hem devletler hem de uluslararası kuruluşlar doğa koruma adı altında organize bir şekilde çalışmaktadır. Amaç bir yandan “doğal olma” vasfını kaybetmiş alanları geri kazanmak bir yandan da bu vasfı henüz kaybetmemiş alanları korumaktır. Önceleri devletlerin birbirinden bağımsız olarak sürdürdüğü bu çabaları kurulduğu 1948 yılından beri Birleşmiş Milletlere bağlı Dünya Doğayı Koruma Birliği (International Union for Conservation of Nature, IUCN) organize etmektedir. Bu kuruluş korunan alanların tespiti, kategorileri ve yönetim ilkeleri ile ilgili kararlar almakta ve üye devletlere tavsiyelerde bulunmaktadır. Hem devletlerin hem de IUCN'in doğayı korumada kullandığı en önemli enstrümanlardan birisi Korunan Alan (KA) kavramıdır. IUCN bünyesinde 1960 yılında kurulan Dünya Korunan Alanlar Komisyonu (World Commission on Protected Areas) 1962'den başlayarak 10 yıl aralıklarla toplanan Dünya Parklar Kongresi'nde KA'ların tespiti ve yönetim ilkelerini belirlemekte ve bunlarda ne gibi yenilikler ve değişiklikler yapılması gerektiğine karar vermektedir. Bu kongreler şimdiye kadar Seattle, ABD (1962), Yellowstone Milli Parkı, ABD (1972), Bali, Endonezya (1982), Karakas, Venezuela (1992), Durban, Güney Afrika (2003) ve son olarak Sydney, Avustralya'da (2014) yapılmıştır (Dudley vd., 2014).

Dünya Parklar Kongresi'nde KA'ların belirlenmesi, yönetimi ve yönetim süreçlerinde deneyimlerden ortaya çıkan durumlar görüşülmekte ve önemli konular çeşitli ülkelerden gelen katılımcılar tarafından tartışılmaktadır. Bu tartışmalar ve deneyimlerden yola çıkarak yeni kategoriler ve yönetim anlayışları geliştirilmektedir (Philips, 2004). Resmi doğa korumanın başladığı 1872 yılından (Chase, 1987) İkinci Dünya Savaşı sonuna kadar doğa korumada uluslararası işbirlikleri sınırlı olarak kalmıştır. Ancak özellikle milli park düşüncesinin uluslararası kuruluşlar tarafından özel çabalar sonucunda yaygınlaştırılması ile gittikçe daha geniş alanlar doğa koruma alanları olarak ayrılmış ve yönetilmeye başlanmıştır. Bu kapsamda şimdiye kadar tüm kara ve iç suların yaklaşık %16'sı, deniz alanlarının ise %8'i koruma altına alınmıştır (Maizland, 2023). Ancak bu oran mevcut biyoçeşitliliği korumak için yeterli görülmemektedir (Watson & Venter, 2017). O nedenle Birleşmiş Milletlerin 2022 Biyoçeşitlilik Kongresinde 30*30 sloganı ile 2030 yılına kadar yeryüzünün %30'unun koruma altına alınması hedeflenmiştir. Doğal alanların temel özelliklerinin korunması ve beklenen yararları sağlaması için ne kadar alanın korunması gerektiğinin kesin bir ölçütü yoktur. Ancak biyoçeşitlilik kaybı hızlandıkça daha geniş alanların koruma altına alınması gerektiği iddia edilmiştir. Nitekim %30 hedefi de yeterli görülmemiş ve biyoçeşitlilik kaybının önlenmesi için “Dünyanın Yarıısı” mottosu ile 2050 yılına kadar yeryüzünün %50'sinin koruma altına alınması gerektiği önerilmiştir (Wilson, 2016).

Ancak doğa korumanın başarısı tek başına alan büyüklüğü ile ölçülemez. Ayrılan bu alanların hangi amaçla, nasıl bir bakış açısı ile ve kimin için korunduğu ve yönetildiği de alan büyüklüğü kadar hatta çoğu durumda ondan daha önemlidir. Doğa koruma çalışmalarının başladığı ilk zamanlarda “yabani olanı korumak,” yani doğayı olduğu gibi, hiçbir müdahaleye maruz bırakmadan korumak hedeflenmiştir (Nash, 2014). Bu tür bir anlayış korunan alanın tamamen terk edilerek, insan faaliyetlerinden arındırılmasını benimsemişti. Ancak zamanla kazanılan deneyim bu tür bir korumanın önemli sorunlar ortaya çıkardığını göstermiş ve alternatif yönetim arayışları başlamıştır. Bu alternatifler önceleri temelde insanı doğal ortamdan tecrit etmenin sebep olduğu problemleri ortaya koyarak bu ilk anlayışın terk edilmesini önermiştir. Zamanla insanların zorda kalmadıkça “bindikleri dalı kesmedikleri,” bunu yapmak zorunda kalmalarının nedenlerinin de toplumun diğer kesimlerinden gelen baskılar olduğunun anlaşılması ile Yellowstone Modeli denen katı insansız koruma anlayışı terk edilmiş, bunun yerine yerel insan topluluklarının istek ve ihtiyaçlarını da dikkate alan bir koruma anlayışına geçilmiştir (Brandon & Wells, 1992). Koruma anlayışının değişmeye başlamasıyla zamanla biyoçeşitlilik, ekosistem bütünlüğü, sosyal adalet, sürdürülebilir kalkınma, yerel katılım, toplum temelli yönetim, küresel ısınma, ekosistem hizmetleri ve biyokültürel çeşitlilik gibi kavramlar korumacıların gündemine gelmiş ve her bir kavram doğa koruma anlayışının ve pratiğinin önemli ölçüde değişmesine neden olmuştur.

Bu çalışma resmi doğa koruma faaliyetlerinin başladığı 1872'den beri doğa korumadaki paradigma değişimlerini yani doğa korumaya bakış açıları ve bu bakış açılarında zamanla meydana gelen değişimleri ele almaktadır. Türkçe literatürde konu çeşitli yönleri ile ele alınmış olsa da (Arı, 2019; Arı & Arslan, 2007; Birben, 2020; Çırak & Yörür, 2017; Küçükosmanoğlu vd., 2019; Yeşil, 2016; Yıldız & Aydın, 2023) doğa koruma tanımları, kategorileri ve yaklaşımlarında zamanla meydana gelen temel değişim ve dönüşümleri bütünüyle ele alan çalışmalar kısıtlıdır. Amacımız ilgili literatürün bu çok üzerinde durulmayan alanını tartışmaya açmaktır. Bunu yaparken belli bir ülke ya da bölgedeki uygulamaları esas almak yerine, uluslararası doğa koruma kuruluşlarının çalışmaları ve doğa koruma literatürü esas alınmıştır. Doğal olarak aslında paradigmaların mutlak bir başlangıç ve bitiş tarihi yoktur. Ancak yine de bunların başlangıcını belli olaylarla ya da yayınlarla ilişkilendirmek mümkündür.

Bir ülkede bir paradigma hakimken başka bir ülkede, o ülkenin gelenekleri, gelişmişlik düzeyi siyasi yapısı, yönetim biçimi, bilimsel gelişmeler, doğa koruma bilinci ve kurumlarına bağlı olarak başka bir paradigma hâkim olabilir. Hatta aynı ülkede bile doğal alanlar aynı anda farklı bölgeler için farklı anlayış ve bakış açısı ile korunuyor ve yönetiliyor olabilir. Dolayısı ile burada belirtilen anlayışlar bir ülke ya da bölgede uygulanıyorken diğerinde çok daha geç bir dönemde uygulanmış olabilir ya da hiç uygulanmayabilir. Ayrıca üzerinde herkesin mutlak surette hemfikir olduğu doğa koruma paradigmalarının olmadığını da özellikle belirtmek gerekmektedir. Doğa korumada uygulanan yaklaşımları ayırt etmeye çalışan birisi kendi konumu, bilimsel disiplini ve doğa koruma uygulamaları ile ilgili tecrübesine bağlı olarak farklı paradigmalar ve paradigma dönemleri ayırt edebilir. Ayrıca doğa korumadaki yeni paradigmalar öncekini tamamen ortadan kaldırmamış, sarmal olarak öncekine eklenmiş ve mevcut uygulamalara ek bakış açısı getirmiştir. Bir anlamda yeni anlayış öncekinin üzerine gelmekte ve çoğu durumda birlikte varlığını sürdürmektedir. Bu çalışma doğa koruma konusunda çalışanlara genel bir çerçeve sunmayı amaçlamaktadır. Çalışma uluslararası doğa koruma kuruluşlarının hazırladığı raporlar, toplantı karar metinleri, uygulama el kitapları ve ilgili literatüre dayanmaktadır.

DOĞA KORUMA: TANIM VE TEMEL KAVRAMLAR

Doğa Koruma ve Çevre Koruma Arasındaki Fark Nedir?

Her ne kadar bazı çalışmalarda çevre koruma ve doğa koruma eş anlamlı olarak kullanılsa da bunlar hem içerik hem de tarihi geçmişi bakımından birbirinden belirgin şekilde ayrılan iki kavramdır (Arı, 2021). Çevre koruma kavramı genel bir ifade olarak insan etkisi ile bozulan hava, su ve toprak gibi ekosistem bileşenlerinin eski haline döndürülmesi çabalarını ifade eder ve 1970'lere kadar ne araştırmacıların ne de uluslararası kuruluşların öncelikli gündemi arasına girmiştir (Boime, 2008). Kirliliğe ya da çevresel bozulmaya karşı ilk protestolar ve tepkilerin tarihi 1890'ların öncesine kadar gitse de çevre sorunlarının dünyayı tehdit eden bir faktör olduğu ancak endüstriyel kirliliğe başkaldırının bir sembolü olan 1970 "Dünya Günü Kutlamaları" sonrasında anlaşılmaya başlanmıştır (Smidt, 2020). Buna rağmen Rome, (2003) çevre sorunlarının daha önce önemli bir konu olarak gündeme gelmemesinin üç temel sebebi olduğunu belirtmiştir. Bunlardan birincisi İkinci Dünya Savaşı sonrasında ekonomik bolluk ve refah içerisinde yaşayan halkın iyimserlik içerisinde bu bolluğun çevresel bir maliyeti olduğu fikrini göz ardı etmesidir. İkincisi nükleer enerjinin geliştirilmesi, tarımdaki kimyasal devrim, sentetik ürünlerin üretilmeye başlanması, büyük çaplı enerji üretimi ve kaynakların aşırı kullanımı bu dönemde yeni çevresel tehlikeler ortaya çıkarmıştır. Üçüncüsü ise ekoloji bilimindeki gelişmeler doğayı dönüştürmenin riskleri konusunda insanlara yeni bir anlayış ve bakış açısı kazandırmıştır. Böylece çevre sorunları 1970'lerin başlarından itibaren oldukça önemsenen bir konu haline gelmiştir. Ancak bu yaklaşık 20 yıllık bir süreç sonunda aşağıdaki gelişmelerin bir sonucu olarak yavaş yavaş gerçekleşmiştir.

Daha 1950'lerde çevre sorunlarının yakın bir gelecekte ekolojik bir krize neden olacağını iddia eden bir dizi rapor hazırlanmış ve yayımları yapılmıştır. Çevre sorunları konusundaki duyarlılığın artmasında Roma Kulübü ve Sierra Kulübü gibi bazı STK'ların önemli rolü olduğu kabul edilir. İlk kez 1958 yılında yayınlanan *The Affluent Society* (Refah Toplumu) savaş yılları sonrasında refah içerisinde yaşayan Amerikan toplumunun aslında doğal kaynakların aşırı kullanımından kaynaklanan bu refahın bedelinin farkında olmadığına ve bunun için gelecekte bir bedel ödemek zorunda kalacağına vurgu yapmıştır (Galbraith, 1998). Benzer şekilde Türkçeye de çevrilmiş olan Sessiz Bahar (*Silent Spring*) başlıklı kitap ise kimyasal ilaçların

etkisi üzerinde duruyordu. Rachel Carson (2011) tarafından 1962’de yazılan bu kitap, temelde DDT ve tarımsal faaliyetlerde kullanılan diğer kimyasalların ve ilaçların çevre üzerindeki tahrip edici etkilerini konu almaktadır. Kitap, bu tür kimyasalların yeşil vadilerde coşkun akan dereleri kurutacağı, bu vadileri süsleyen bitkileri ve kuş civıltılarını yok edeceğini iddia ediyor ve buna karşı güçlü bir uyarı yapıyordu. Benzer şekilde Küçük Güzeldir (*Small is Beautiful*, Schumacher, 1973) ve Büyümenin Sınırları (*The Limits to Growth*, Meadows vd., 1972) başlıklı klasik kitap ve raporlar çevre sorunlarının aciliyeti konusunda dikkat çeken uyarılar yapmışlardır. Bu ve benzer yayınlar kalkınmanın çevresel kaynakları yok etme pahasına olmaması, aksine gelecek nesillerin kaynaklar üzerindeki haklarının gözetilmesi gerektiği yönünde çağrı yapmıştır ki böylece isim vermeksizin sürdürülebilir kalkınma kavramını tarif etmişlerdir. Sürdürülebilir kalkınma temelde ekonomik gelişmenin ve kalkınmanın gelecek nesillerin kaynak kullanma haklarını yok etmeden gerçekleştirilmesinin yollarını aramayı öneren bir yaklaşımdır (Brundtland, 1987).

Doğa koruma ise çevre korumadan farklı olarak “doğallığı nispeten bozulmamış alanları, spesifik hedefler doğrultusunda biyolojik ve kültürel çeşitliliği koruyarak bizden sonraki nesillere aktarabilmek için alınması gerekli olan hukuki, idari, teknik ve sosyal düzenlemelerin hepsine birden” verilen isimdir (Arı, 2019: 152). Bu tanımdan hareketle doğa koruma çalışmalarının birbirinden farklı çeşitli amaçları barındıran çok katmanlı bir uğraş olduğu anlaşılmaktadır. Doğa korumanın basamaklarını oluşturan bu farklı uğraşlar hedeflerin belirlenmesi, bu hedefler doğrultusunda yasalar çıkarılması, bilimsel çalışmalara dayalı envanter ve koruma ihtiyaçlarının belirlenmesi ve buna bağlı olarak koruma gerekliliklerin tespit edilmesi, uygun bir yönetim sistemi kurulması, iletişim, eğitim ve farkındalık oluşturulması ve sonuçta alanın sürdürülebilirliğinin sağlanması için akıllı kullanım ilkelerinin belirlenmesini içerir (Arı, 2021).

Çevre koruma kavramı ancak 1970’lerde dünya gündemine gelmişken, doğa koruma kavramı çok daha eskidir ve belki de insanlık tarihinin ilk dönemlerine kadar gider (Kurdoğlu, 2007). Tarihin ilk dönemlerinden itibaren insanlar doğadaki bazı unsurlara kutsallık atfetmiş ve buralara karşı ölçülü ve saygılı davranmıştır. Bu tavır eski geleneklerden birisi ve belki de doğayı korumanın en eski biçimidir (Dudley vd., 2009). Yine M.S. 400 yıllarında toprak erozyonu hakkında yazan Plato, toprak örtüsünün süpürülmesi sonunda arta kalan verimsiz toprağı “hasta adam iskeleti”ne benzetmiştir (Jordan Byckov & Domosh, 2005). Benzer şekilde birçok Doğu ve Batı toplumunda doğayı ve ormanları koruma konusunda anlayış ve uygulamalar vardır. ABD’de George Perkins Marsh, Amerika’nın daha yeni keşfedildiği, boş ve yerleşilecek arazilerin halen çok geniş alanlar kapladığı bir zamanda insanın fiziki çevresini tehlikeli boyutta değiştirdiği tespitini yaparak gelecekteki çevre felâketi hakkında uyarılarda bulunmuştur. Onun fikirleri sadece Amerika kıtasına özgü değildi, aksine uzun yıllar çalıştığı Osmanlı ve İtalya’da yaptığı gözlemlere de dayanıyordu. Her ne kadar Amerikan doğa koruma hareketinin öncüleri olarak Theodore Roosevelt, Gifford Pinchot, John Muir (Fox, 1985) ve Henry David Thoreau (1906) olarak bilinse de Marsh onların doğa koruma düşüncelerinin altyapısını oluşturan *Man and Nature* kitabını 1864’te yayınlamıştı (Marsh, 2003). Bir yandan bu çalışmalar yapılırken bir yandan da doğa korumanın kurumsal altyapısını oluşturan STK’lar kurulmaya başlanmıştır. Bunlardan *Sierra Club* 1892’de, *The Royal Society for the Protection of Birds* 1889’da *The National Audubon Society* 1905’te, *The Nature Conservancy* 1915’te, *International Council for Bird Protection (BirdLife International)*, 1922’de ve *International Union for Conservation of Nature (IUCN)*, 1948’de kurulmuştur. Ancak temelde biyoçeşitlilik kaygısı güden modern doğa korumanın dünyadaki ilk milli parkın 1872’de ilan edilmesi ile başladığı kabul edilir. Böylece resmi doğa koruma çalışmalarının çevreyi koruma çabalarından en az 100 yıl daha eski olduğu söylenebilir.

IUCN Doğa Koruma Tanımı ve Korunan Alan Kategorilerinin Tarihi Gelişimi

Kuruluşundan beri IUCN hem KA’ları hem de KA kategorilerini ve bu kategorilerin yönetim ilkeleri ve temel hedeflerini belirlemektedir. KA’ların değişmez bir tanımı ve sınıflandırması olmamış, tarih boyunca hem tanım hem de sınıflandırma ortaya çıkan ihtiyaçlara, yeni bakış açılara ve uygulamalardan gelen tecrübelerle göre değişmiştir. IUCN ilk korunan alan tanımını 1994’te “biyolojik çeşitlilik ile doğal ve kültürel kaynakların korunması ve sürdürülmesi amacıyla özel olarak ayrılmış ve yasal ve/veya diğer etkili araçlarla yönetilen kara ve/veya deniz alanı” şeklinde yapmıştır (IUCN, 1994). Ancak doğa koruma konusunda yaşanan tecrübeler sonunda bu tanım 2008 yılında “Doğanın ilgili ekosistem hizmetleri ve kültürel

değerlerle birlikte uzun vadeli korunmasını sağlamak için yasal veya diğer etkili araçlarla ayrılan ve yönetilen, sınırları açıkça tanımlanmış bir coğrafi alan” şeklinde değiştirilmiştir (Dudley, 2008). Benzer şekilde belirlenen bu KA'ların hangi bakış açısı ile kimler tarafından ve kimin için korunması gerektiği de zaman içerisinde değişime uğramıştır. Buna bağlı olarak da farklı koruma kategorileri belirlenmiştir.

KA'ları kategorize etme konusundaki ilk girişim 1933 yılında Londra'da yapılan Uluslararası Fauna ve Floranın Korunması Konferansı'nda yapılmıştır. Burada 4 doğa koruma kategorisi belirlenmiştir: Bunlar “milli park”, “mutlak doğa rezervi”, “fauna ve flora rezervi” ve “avcılık ve toplayıcılığın yasaklandığı rezervler”dir. Uluslararası KA kategorileri ise ilk kez BM'nin Korunan Alanlar Listesini 1959'da “milli parklar” ve “eşdeğer rezerv alanları” başlığı ile yayınlaması ile oluşturulmuştur. Böylece ilk sınıflandırmada sadece iki kategori belirlenmiştir. 1966 yılında korunan alanlar listesi yenilendiğinde bu kategoriler “milli parklar”, “bilimsel rezervler” ve “doğal anıtlar” olmak üzere 3 kategoriye çıkarılmıştır (Dudley vd., 2010). Ancak 1970'lerde bir yandan KA'ların yaygınlaşması ve çeşitlenmesi bir yandan da yeni ihtiyaçların ortaya çıkması sonucu IUCN 1978'de bu kategorileri uzun ve kapsayıcı bir çalışma sonunda 10'a çıkarmıştır (Tablo1).

Tablo 1. IUCN 1978 Korunan Alan Kategorileri (Dudley, 2008).

A Grubu: IUCN Parklar ve Korunan Alan Komisyonunun sorumluluğundaki korunan alanlar	I Bilimsel Rezerv II Milli Park III Tabiat Anıtı/Ulusal Simgesel Yapı IV Doğa Koruma Rezervi V Korunan Peyzaj
B Grubu: IUCN için önemli olan ancak Komisyonun sorumluluğunda olmayan alanlar	VI Kaynak Rezervi VII Antropolojik Rezerv VIII Çok Kullanımlı Yönetim Alanı
C Grubu: Uluslararası programların parçası olan kategoriler	IX Biyosfer Rezervi X Dünya Doğal Miras Alanları

Burada insansız katı koruma anlayışının değişmeye başlamasının KA kategorilerini de etkilediği açıkça görülmektedir. Yeni sınıflandırmada geçen “Korunan Peyzaj”, “Kaynak Rezervi”, “Antropolojik Rezerv”, “Biyosfer Rezervi” gibi kategoriler bir şekilde insan kullanımlarını da barındırmaktadır. Bu durum KA'lar için devrim niteliğinde bir değişime işaret etmektedir, çünkü daha önce teoride hiçbir insan faaliyetine izin vermeyen KA'lar bu değişimle beraber artık içerisinde ve çevresinde insanların da yaşayabildiği ve geleneksel ekonomik faaliyetlerini belli ilkelerle sürdürebildiği alanlara dönüşmüştür. Örneğin Biyosfer Rezervi kategorisi ilk kez bu dönemde, koruma ve kalkınmayı birlikte gerçekleştirmek üzere oluşturulan özel bir kategori olarak ortaya çıkmıştır (Batisse, 1997). Daha sonra jeopark gibi benzer amaçlara hizmet etmek için başka kategoriler de oluşturulmuştur (Zouros, 2004). Ancak zamanla bu sınıflandırma ile ilgili de temel sorunlar ortaya çıkmıştır ki bunların en önemli ikisi deniz alanlarının kategorilerde yer almaması ve yerel halklar ile ilgili son gelişmelerin kategorilere yansımamasıdır (Phillips, 2004).

Daha sonra bu ve diğer eksiklikleri gidermek için IUCN, Parklar ve Korunan Alanlar Komisyonu 1990'ların başından itibaren özel bir çalışma grubu kurarak yeni bir sınıflandırma yapmak üzere görevlendirilmiştir. Uzun çalışma ve istişareler sonunda oluşturulan kategoriler 1992'de Venezuelada yapılan Milli Parklar ve Korunan Alanlar Kongresi'nde ayrıntılı olarak tartışılmıştır. Bu tartışmalarda kongreye gelişmekte olan ülkelerden katılan bazı uzmanlar KA'ların doğal kaynakların sürdürülebilir kullanımını mümkün kılacak şekilde belirlenmesini önermiştir. Sonuçta bu öneri doğrultusunda 1978 sisteminin ilk beş kategorisine yeni bir kategori eklenmek sureti ile yeni kategoriler ortaya çıkmış oldu. IUCN bu yeni öneriyi 1994 yılında onaylayarak yeni bir korunan alan sınıflandırmasını kabul etmiş oldu (Tablo 2). Bu yeni sistem ulusal düzeyde kullanılabilir bir sınıflandırma önermiyordu. Temel amaç her ülkenin kendi ulusal ve yerel ihtiyaçlarını karşılayacak korunan alanlar tesis etmesi ve yönetim hedefleri IUCN kategorilerinin hangisi ile uyumlu ise o kategori ile eşleştirmesidir. Dolayısı ile bu yeni sistemde kategoriler kadar yönetim hedefleri de önemsenmiş ve tanımlanmıştır.

Tablo 2. IUCN 1994 Korunan Alan Kategorileri ve Amaçları (Phillips, 2004).

Koruma Kategorisi		Yönetim Hedefi
I Katı koruma	I a. Mutlak Doğa Koruma Alanı	Katı ve mutlak koruma
	I b. Vahşi Yaşam Alanı	
II Milli Park		Ekosistemi koruma
III Doğal Anıtlar		Doğal unsurları koruma
IV Habitat/Tür Yönetim Alanları		Aktif yönetimle koruma
V Korunan Kara ve Deniz Peyzajları		Peyzaj/deniz alanlarının korunması ve rekreasyon amaçlı kullanımı
VI Yönetilen Kaynak Koruma Alanı		Doğal kaynakların sürdürülebilir kullanımı

Önceki sınıflandırmadan farklı olarak bu sınıflandırmada IUCN, ilk kez kategorilerle birlikte yönetim hedefini de belirlemiştir. Bu yeni sistemde oluşturulan her yeni KA, adından bağımsız olarak koruma amacına göre bu kategorilerden hangisine giriyorsa Dünya Korunan Alanlar Listesi'nde o şekilde yer alması öngörülmüştü. Önceki sınıflandırmaya eklenen VI. kategori hem sınıflandırma çalışmaları sırasında hem de sonrasında şiddetli tartışmalara sebep olmuştur. Tartışmaların odağında yeni eklenen ve doğal kaynakların sürdürülebilir kullanımını öngören VI. kategorinin doğa korumayı amacından saptıracağı ve biyolojik çeşitliliği korumaya hizmet etmeyeceği iddiaları vardı (Locke & Dearden, 2005). Ancak yine de korunan alanlarda kaynak kullanımının kısıtlanması ve yerel halkların geleneksel yaşamına müdahale edilmesinin sebep olduğu büyük problemleri göz önünde bulunduran uzmanlar, bu yeni kategoride ısrar etmiş ve bunda da başarılı olmuşlardır.

SON 150 YILDA DOĞA KORUMADA PARADİGMA DEĞİŞİMLERİ

Paradigma kavramı Kuhn (1996) tarafından herhangi bir konuda belli bir zaman diliminde evrensel olarak kabul edilmiş bilimsel model olarak tarif edilmiştir. Bu model belli bir zaman dilimi ile sınırlı olup, toplumda yaşanan gelişmeler, ilerlemeler, uygulama tecrübeleri, yeni bulgular ve kavrayışlar ya da felsefi düşüncedeki değişimlerin sonucu olarak zamanla değişebilir. Böylece yeni bir paradigmanın belirmeye başlaması ile eski paradigma yavaş yavaş terk edilir ve yeni bir döneme geçilir. Bilim ve çeşitli alandaki uygulamalar paradigma değişimleri ile gelişerek ilerler. Doğa korumada da amaç, yönetim anlayışı, uygulamalar ve yaklaşımlar açısından farklı dönemler ayırt edilebilir. Koruma alanının hangi bakış açısı ile kimin için ve hangi amaçlarla yönetildiği konusundaki ortak anlayış ve tutuma doğa koruma paradigması ismi verilir. Bu perspektif ve yaklaşımların paradigma olarak isimlendirilip, isimlendirilemeyeceği tartışılabilir. Ancak bu çalışma özelinde doğa korumaya yaklaşımlarda zamanla köklü değişimler olduğu ve doğa korumanın ilk zamanlarındaki anlayışların artık kabul edilemez bulunduğu gerçeğinden hareketle bu isimlendirmenin uygun olacağı düşünülmüştür. Doğa koruma literatüründe “kabul edilemez” bulunan yaklaşımları eski paradigma, buna alternatif olarak geliştirilen yaklaşımları da “yeni paradigma” olarak isimlendirme eğilimi vardır (Locke & Dearden, 2005).

Ancak kanaatimizce doğa koruma yaklaşımlarını sadece eski ve yeni paradigma olarak ayırmak birçok ayrıntının ve önemli gelişmenin hak ettiği ölçüde ele alınmasını engellemektedir. Hem eski hem de yeni paradigma dönemlerinde yaklaşımları, öncelikleri, kategorileri ve yönetim modelleri bakımından birbirinden belirgin şekilde ayrılan dönemler vardır. Amacımız paradigma gibi çok güçlü bir terimle ifade edilmelerinin doğru olup olmayacağı tartışılacak daha alt dönemleri de birbirinden ayırmaktır. Bu anlamda 1870'lerde ilk doğa koruma çabalarının temel motivasyonu “yabani ve vahşi olanı koruma”, yani bir anlamda “insansız koruma” iken, daha sonra sosyo-ekonomik-politik ve bilimsel gelişmelere bağlı olarak farklı motivasyon ve perspektifler ortaya çıkmıştır. En son gelinen aşamada korunan alanların doğal kaynaklar yanında insanlığa ait kültürel öğeleri, yaşam tarzlarını, geleneksel uygulamalar ile somut olmayan kültürel unsurları da koruması gerektiği vurgulanmıştır. Böylece doğa korumaya sadece biyoçeşitlilik değil, biyokültürel çeşitlilik perspektifinden bakılmaya başlanmıştır. Aşağıda doğa korumanın resmi tarihinin başlangıcından günümüze kadar doğa korumadaki temel paradigmlar, bunların dönemleri, bu paradigmların temel tezleri, eksiklikleri ile bunlara getirilen eleştiriler ele alınmaktadır.

“İnsansız Koruma” ya da Yabani Olanı Koruma Paradigması: 1872-1972

Doğal alanların belirgin sınırlarla ayrılıp, bekçilerle korunmasını ve yönetilmesini ifade eden resmi doğa koruma anlayışının 1872 yılında Yellowstone Milli Parkı'nın ABD'nin kuzeybatısında ilan edilmesi ile başladığı doğa koruma literatüründe yaygınca ifade edilir (West & Brechin, 1991). O bölgedeki doğal alanları, yaban yaşamını, bitki örtüsünü ve su kaynaklarını korumayı amaçlayan milli park yönetimi doğayı olduğu gibi “yabani” haliyle korumayı amaçlamıştır (Leopold, 1963; 1989). Yellowstone Milli Parkı kurulurken parkın geniş arazilerinde yaşayan ve parkın ormanlarını, dağlarını, ovalarını ve sularını kullanan Shoshone, Lakota, Crow, Bannock, Nez Perce, Flathead ve Blackfeet yerlilerinden buraları terk etmeleri istenmiş, yerli Kızılderili halklarının direnmesi sonucu çıkan çatışmalarda yüzlerce Kızılderili öldürülmüştür (Kemf, 1993; McNeely, 1993). Böylece KA'lardaki çatışmalar o zamandan beri doğa korumada önemli konulardan biri durumundadır (Arı, 2003; Yıldız & Atmış, 2019). Dowie (2005), KA'larda yaşayan yerel halkın tahliye edilmesi fikrinin ABD'deki ilk doğa korumacılarından biri olan John Muir'den geldiğini belirtmiş ve onun düşüncesine göre KA'larda vahşi doğanın tüm sakinlerden temizlenmesi ve şehirli insanların dinlenme ve ruhsal yenilenme ihtiyaçları için ayrılması gerektiğini ifade etmiştir. Bu tür bir yönetim modelinde KA içerisinde yaşayan yerli halkların hakları ihlal edilmiş, anayurtlarından uzaklaştırılmış ve çok uzun süren toplumsal huzursuzluk ve çatışmalar ortaya çıkmıştır (Oldekop vd., 2016). Sonuçta bu yerel toplumlar yoksullaşmış ve çeşitli sosyal ve kültürel sorunlarla yüzleşmek zorunda kalmıştır. “İnsansız koruma” ya da “Yellowstone Modeli Koruma” olarak tanımlanan bu doğa koruma anlayışı uzun bir süre tüm dünyada yaygın yönetim uygulaması haline gelmiştir (Anderson & Grove, 1987; Jeanrenaud, 2002; Adams, 2003).

Bu koruma anlayışı bazı uluslararası kuruluşların özel çabaları ile diğer ülkelere yayılmıştır. FAO (Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü), UNEP (Birleşmiş Milletler Çevre Programı) ve diğer bazı uluslararası STK'lar milli park fikrinin yaygınlaştırılmasını kendilerine görev edindiler. Tüm bu girişimler, bu alanların ilanı ve yönetimini yerel topluluklardan veya diğer paydaşlardan herhangi bir katılım olmaksızın merkezi hükümetler eliyle tepeden inme bir yaklaşımla yapmıştır (Prato & Fagre, 2005). 1940 Batı Yarımküre Doğa ve Doğal Kaynaklar Sözleşmesi bu katı koruma fikrini benimsemiş ve Batı Yarımküre'ye ihraç etmiş; 1968 Afrika Sözleşmesi de bunu taklit ederek yerel halkı dışlayan ve “dışarıdakileri” parkın kaynaklarını çoğunlukla turist olarak kullanmaya teşvik eden bir yaklaşımı benimsemiştir (Singh vd., 2016; Soule & Terborgh, 1999). Özellikle Afrika'da sömürgeci güçler tarafından tepeden inme bir şekilde dayatılan bu tür bir koruma anlayışı toplumdaki elitler tarafından yine elitlerin faydalanması için tasarlanmıştır. Yerel halk üzerine olabilecek etkileri düşünmeden sömürgeci yönetimlerin otokratik tarzına uygun olarak planlanan bu parklar Afrika'da sömürgecilik sonrası dönem hükümetleri tarafından da devam ettirilmiştir (Phillips, 2003).

Bu tür bir koruma paradigması devletin resmi çalışanlarının en iyi teknik bilgileri bildiği ve korunan alanları ancak onların yönetebileceği varsayımına dayanıyordu. Bu paradigmanın hâkim olduğu süre boyunca dünyanın birçok yerinde yeni KA'lar belirlendi ve bunların sınırları yöneticilerin çok kısıtlı, bazen de keyfi bilgilerine göre çizildi. “Vahşi doğa” ya da “yabani olma” düşüncesi insan faaliyetlerine göre önceliklendirildi. Korunan alanlarda yaşayan halk bir tehdit olarak kabul edilip, dışlandı ve yüzyıllardır yaşadıkları alanlara girişleri engellendi. Bu durum birçok yerde sosyal travmaların yaşanmasına neden olmuştur. Koruma alanları devlet çalışanı elitler tarafından buraları turist olarak ziyaret etmesi planlanan diğer elitler için tasarlandı (Redpath vd., 2013). Bu tasavvurdan dolayı o zamanlar taşıma kapasitesi kavramı KA'lar için önemli bir kavram olarak öne çıkmıştı. Böylece korunan alanların ulusal ve uluslararası önemi arttıkça yerel halk için önemi azalıyordu (Hurley & Arı, 2018). Yaban yaşamı geleneksel halk kültürlerine ve yaşamlarına tercih ediliyordu (McNeely & Jeffrey, 1993; Pimbert & Pretty, 1997). Yerel halkın ihtiyaçları, değerleri ve Geleneksel Ekolojik Bilgisi (GEB) tamamen göz ardı edilerek resmi çalışanların teknik bilgisine dayalı bir yönetim modeli geliştirilmiştir (Nepal & Weber, 1993).

Nietschmann (1997), bu geleneksel doğa koruma yaklaşımının, yerel halkın uygunsuz ve kabul edilemez bulabileceği türden tutum, varsayım, amaç ve önyargılara sahip olduğunu öne sürmüştür. Kemf'in (1993: 251) belirttiği gibi, bu tür geleneksel koruma yaklaşımı “insanlar ve doğal alanlar arasındaki tarihsel ilişkiden ve insanların ormanlar ve bozkırlardaki biyolojik çeşitliliğin korunmasında oynadığı önemli rolden habersizdi.” Sonuç olarak, uluslararası koruma kuruluşları, devlet yetkilileri

ve park yöneticileri, yerel halkın yüzyıllardır bildiği bir şeyi öğrendi: “Kategoriler, elektrikli çitler, itfaiye araçları ve silahlı muhafızlar parkları ve biyolojik çeşitliliği korumaz; buraları ancak yerel halk korur” (Kemf, 1993:11).

Biyçeşitlilik ve Sosyal Adalet Paradigması: 1972-1987

1972’de Stockholm’de toplanan Birleşmiş Milletler Çevre Konferansı sonunda yayınlanan İnsan ve Çevresi başlıklı bildiriye ister gelişmiş ülkelerde isterse gelişmekte olan ülkelerde olsun tüm vatandaşların çevre ve doğa koruma konusunda alınan tüm kararlara katılma hakkı olduğu vurgulanmıştır. Bu yaklaşım doğa korumayı demokratikleştirme yönündeki çabaların somut bir sonucu olarak önceki dönemin sömürgeci ve tepeden inme yaklaşımlarını reddettiği için yeni bir dönemin başlangıcı olarak kabul edilmiştir. O yıllarda önceki doğa koruma anlayışının en az iki temel sorunu olduğu anlaşılmıştır. Bunlardan birincisi KA’ların sadece yabani türleri korumaya odaklanarak ekosistem bütünlüğünü göz ardı ettiği yönündeki tespitlerdir. Oysaki KA ekosistemleri, vahşi doğa dışındaki tüm bileşenlerle birlikte bir bütün olarak düşünülmeliydi (Boone vd., 2009; Brandon & Wells, 1992; Hockings, 2003). Ekosistem canlıların birbirleri ile etkileşim içerisinde yaşamını sürdürmelerine yetecek büyüklükteki biyotik ve abiyotik bileşenlerin bütünlüğünü ifade eder. Ekosistem içerisindeki bitkiler, hayvanlar, mikroorganizmalar ve bunların atıkları gibi unsurlar biyotik bileşenleri oluştururken, abiyotik bileşenler nem, yağış gibi iklim unsurları, toprak, kayalar ve topografya gibi cansız unsurlardan oluşur. Bunlar ekosistemin yaşam destekçisi olarak bilinir ve biyolojik unsurların popülasyon artışını, çeşitliliğini ve sayısını belirler ya da kısıtlar. İşte ekosistem, tüm bu bileşenlerin enerji alışverişi ve besin akışı yoluyla birbirleriyle etkileşime girdiği bir sistem olarak tarif edilebilir. Dolayısı ile bu paradigma, ekosistem bileşenlerinden sadece bazılarını odaklanmanın ekosistemleri tam anlamıyla koruyamayacağını, tüm bu bileşenlerin bütüncül bir yaklaşımla ele alınması gerektiğini savunmuştur. Böylece ekosistem bütünlüğü ve biyolojik çeşitlilik bu dönemin önemli kavramları haline gelmiştir.

Önceki dönem paradigmasının önemli ikinci eksiği ise insan varlığının da ekosistemlerin önemli bir bileşeni olduğunu göz ardı etmesidir. Yüzyıllardır belli bir ekosistemde yaşayan yerel halklar ekosistemler içerisindeki döngülere uyum sağlamış ve sistemin bir parçası olmuştur. KA’larda ya da yakın çevresinde yaşayan halk ile bu alanların ilişkilerini kesmek ya da büyük oranda kısıtlamak doğa koruma hedefleri açısından önemli sorunlar doğuruyordu (Wittemyer vd., 2008). Bu sorunla ilgili olarak özellikle doğa koruma literatüründe her zaman göz açıcı bir örnek olarak verilen Afrika’da İk Kabilesinin hikâyesine kısaca değinmekte fayda vardır.

İk kabilesi Uganda’nın kuzeydoğusunda Kenya sınırında Morungola Dağı’nda yaşayan ve çoğunlukla avcılık-toplayıcılık ile geçinen bir yerel kabileydi. İngiliz sömürge hükümeti tarafından 1958’de Kidepo Vadisi Milli Parkı’nın kuruluşu sırasında yukarıda özetlenen katı koruma anlayışından dolayı yerlerinden edildiler ve park sınırları dışındaki komşu bir alana yerleştirildiler. Tarım için uygun topraklara yerleştirilen İk kabilesi insanları büyük bir kültürel değişime uğradı ve yeni hayatlarına alışmak için verdikleri mücadele sırasında kültürel değerlerinin çoğunu kaybettiler (Turnbull, 1972). Onların hikâyesini modern dünyaya ilk duyuran antropolog Turnbull “insansız koruma” anlayışının sebep olduğu sorunları çok çarpıcı bir şekilde ortaya koymuştur. Turnbull’a göre başka bir yaşam tarzına geçmeye zorlanan İk toplumunda göç sonunda karşılaşılan kıtlık ve açlık çok büyük sosyal çözülmeye sebep olmuş, toplum önemli dayanışma geleneklerini unutmuş ve bu durum normal koşullarda toplumun kabul edemeyeceği çeşitli ahlaki sorunlara sebep olmuştur. Ayrıca korunan alan dışına çıkarılan yerel halk kaçak avcılık ve yasadışı faaliyetlerle korunan alan kaynaklarına zarar veriyordu. Yıllar sonra konuyu yeniden araştıran sosyal bilimciler Turnbull’un sosyal çözülmeyi abartarak, toplumun dayanışma kültürüne yeteri kadar değinmediği bu nedenle de bazı yanlış çıkarımlar yaptığını tespit etmiştir (Willerslev & Meinert, 2017). Ancak yine de Turnbull KA’larda yerinden edilen toplulukların yaşadığı zorluğu ve bunun koruma hedeflerine verdiği zararı dikkat çekici bir şekilde ortaya koymuştur.

Buna göre koruma alanı ilanı nedeni ile yerel insanların fiziki çevreleri ile ilişkilerini kesmek ya da insanları yaşadıkları topraklardan başka yere göç ettirmek geleneksel ekolojik bilgiyi, yaşam tarzlarını, toplumsal kurumları, dayanışmayı ve toplumun dirençliliğini büyük oranda yok ediyordu. Bu durum önemli bir sosyal adalet sorunu olarak ortaya çıkmıştır, çünkü

önceki paradigma döneminde korunan alanlar oralarda yaşayan yerel halktan alınıyor ve elit kesimin rekreasyon ve turizm ihtiyaçları için yönetiliyordu. Ortaya çıkan çok sayıda örnek bu katı koruma anlayışının sorgulanmasına ve yeni yolların aranmasına neden olmuştur. Bu yollardan birisi de yerel toplulukların korunan alan içerisinde yaşamasına ve geleneksel yaşam tarzlarını devam ettirmesine izin veren yeni koruma alanı kategorilerinin oluşturulmasıdır. UNESCO'nun 1971'de başlattığı İnsan ve Biyosfer Programı kapsamında geliştirdiği Biyosfer Rezervi kavramı da bir koruma kategorisi olarak bir yandan doğal kaynakları korurken bir yandan da bunların sürdürülebilir kullanımını mümkün kılacak yollar aramanın somut bir sonucuydu. İnsan ve Biyosfer Programı kapsamında sürdürülebilir kalkınmanın uygulanması amacıyla çekirdek alan, tampon bölge ve geçiş alanlarından oluşan Biyosfer Rezervleri ilk kez 1976 yılında oluşturulmaya başlanmıştır (Ishwaran vd., 2008). Böylece bir yandan eski doğa koruma kategorilerinde insanın varlığı kabul edilmiş, bir yandan da bu varlığı, korunan alanların doğal bir ögesi sayan yeni kategoriler ortaya çıkmaya başlamıştır.

Bu yeni paradigmadaki bir yandan yerel halkın durumu yeniden değerlendirilirken bir yandan da bir önceki dönemdeki taşıma kapasitesi sorunu yerine, yoksulluk temel kavramlardan biri haline geldi. Bu yeni yaklaşımda yerel halk, KA'lar içerisindeki kaynak değerlerinden birisi olarak görülüyor ve geleneksel kaynak kullanma yollarından bazılarının da sürdürülebilir olduğu düşünülüyordu (Schmidt-Soltau, 2009). Bu dönemde tampon bölgeler, zonlama, toplum temelli yönetim, fayda paylaşımı ve biyolojik çeşitlilik gibi kavramlar literatüre hâkim oldu (Tablo 3). Ancak KA'lar, diğer KA'larla bağlantıya izin verilmeden biyolojik çeşitlilik adaları olarak ayrılmıştı ve halen yalnızca hükümet yetkilileri ve profesyoneller tarafından yönetiliyordu.

Sürdürülebilir Kalkınma Paradigması: 1987-2008

Bu paradigmanın ortaya çıkmasında ilk kez 1972'de kullanılmaya başlanan sürdürülebilirlik kavramının 1980'lerde özellikle de BM'nin Ortak Geleceğimiz, diğer adı ile Brundtland Raporu'nun (Brundtland, 1987) yayınlanması ile somut olarak tanımlanması önemli bir rol oynamıştır (Kidd, 1992). Bunun devamında ilk kez 2012'de Rio Konferansı'nda gündeme gelen ve Küresel Hedefler olarak da bilinen Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri 2015 yılında BM tarafından yoksulluğu sona erdirmek, gezegeni korumak ve 2030 yılına kadar tüm insanların barış ve refaha erişimini sağlamak için evrensel bir eylem çağrısı olarak kabul edildi. Bu hedeflerden ikisi "sudaki yaşam" ve "karasal yaşam" adı altında doğrudan doğa koruma ile ilgilidir (Barbier & Burgess, 2017). Bütün bu raporlarda bugünkü kaynakları gelecek nesillerin kullanım haklarını yok etmeden kullanmak şeklinde tanımlanan sürdürülebilir kalkınmadaki hedef, bir yandan doğal kaynakları korurken bir yandan da onları gelişme ve kalkınma için belli kurallar çerçevesinde kullanmaktır. Böylece sürdürülebilirlik kavramı eski ya da yeni tüm doğa koruma kategorilerinde önemli bir kavram olarak kabul edildi ve yönetim şekli de bu bakış açısına göre değiştirilmeye başlandı. Bu dönemde aynı zamanda sosyal teorideki yeni gelişmelerle birlikte korunan alanlarda ve çevresinde yaşayan topluluklar ve korumadan sorumlu kurumlar arasındaki güç ilişkileri yeniden sorgulandı ve tanımlandı. Bu kapsamda kırsal toplulukların sorunları da yeniden tanımlanmış, yerel halkın erişim haklarına öncelik verilmiş ve çevre adaleti önemli bir konu haline gelmiştir. Bunun gereği olarak da alternatif KA kategorileri geliştirilmeye başlanmıştır. Bu dönemdeki en önemli gelişme önceki dönemin aksine yerel halkın korunan alan yönetiminde tehditten ziyade bir ortak olarak kabul edilmesiydi (Brandon vd., 1998; Phillips, 2003).

Bu dönemde sosyal bilimlerde post-modern yaklaşımların hâkim olmaya başlaması, doğa korumanın yaygınlaşması ile daha önce öngörülmeleyen problemlerin ve çatışmaların yaşanması, insan hakları konusunda yeni düşüncelerin ortaya çıkması ve katılımcı yönetim anlayışı ve araçları konusundaki gelişmeler doğa korumaya yaklaşımı yeniden düşünmeyi gerektirmiştir. Doğal kaynak kullanım uygulamalarına ilişkin geleneksel stratejiler ile doğayla geleneksel ve kutsal ilişkiler, araştırma gündeminde değer kazanmaya başladı (Berkes, 2004; 2009; Berkes & Ross, 2013; Oldelino vd., 2016).

Bu yeni yaklaşımda, KA'ları yerel topluluklar için ve onlarla yönetmenin yeni yolları geliştirildi. Yerel halk koruma çabalarının aktif ortakları olarak kabul edilmiş ve onların haklarına ve ihtiyaçlarına öncelik verilmiştir (Pressey vd., 2007). KA'lar izole biyolojik çeşitlilik adalarından ziyade birbirine bağlı daha geniş bir sistemin parçası olarak düşünülmeğe başlandı. KA'ların bir yandan uluslararası kaynak değerlerini korurken bir yandan da yerel ve ulusal ihtiyaçları dikkate alması gerektiği kabul edildi. Ayrıca bazı geleneksel

stratejilerin sürdürülebilirlik hedefleriyle uyumlu olduğu görüldü. Bu nedenle geleneksel modernle bütünleştirecek katılımcı yönetim stratejileri geliştirildi. Sonuç olarak bazı yönetim uygulamaları yerel halkın geleneksel bilgilerine dayandırılmaya başlandı (Berkes, 2012; Dickinson vd., 2012; Hübschle, 2017). Yine bu dönemde KA'ların karmaşık yerel, bölgesel, ulusal ve uluslararası boyutlarını incelemek için politik ekolojik yaklaşım geliştirildi (Blaikie, & Brookfield, 1987; Neumann, 2002; 2004; Zimmerer, 2006).

Ekosistem Hizmetleri ve Küresel Isınma Paradigması: 2008-2015

2000'li yılların başından itibaren doğa koruma uygulamalarını etkileyen önemli iki gelişme küresel ısınma ve ekosistem hizmetleri kavramlarının önemli konular olarak dünya gündemine gelmesidir. Bu gelişmeler sonrasında IUCN 2008 yılında korunan alan tanımını değiştirmiştir. O nedenle 2008 yılı bu yeni dönemin başlangıcı olarak alınmıştır. Bu yeni tanımda ilk kez ekosistem hizmetlerine vurgu yapılmıştır. Ekosistem hizmetleri doğal ekosistemlerin insanlığın refahı ve yaşam kalitesi için sağladığı doğrudan ve dolaylı katkılardır (Costanza vd., 1997). Bunlar genel olarak tedarik hizmetleri, düzenleyici hizmetler, destekleyici hizmetler ve kültürel hizmetler olarak sınıflandırılmaktadır. Örneğin yiyecek, su, yakacak, vs. temin etme tedarik hizmetlerini; iklimi ve ısı adalarını etkileme düzenleyici hizmetleri, dinlenme ve tıbbi ihtiyaçlar destekleyici hizmetleri, eğitim ve eğlence de kültürel hizmetleri oluşturmaktadır (Costanza vd., 2017). 1990'lı yılların sonlarından itibaren ekosistem hizmetleri kavramı araştırma literatürüne de girmiş ve korunan alanların sağladığı ekosistem hizmetlerinin önemi daha iyi anlaşılmıştır. KA'ların insanlığa sağladığı bu faydalar göz önünde bulundurularak yönetilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Her ne kadar ekosistem hizmetleri yaklaşımının fazlaca antroposentrik bir yaklaşım olarak muhtemelen doğanın metalaşmasına ve ekonomik eşitsizliklerin artmasına neden olup, doğanın ve biyolojik çeşitliliğin kendi içsel değeri nedeniyle korunmasını zayıflatabileceğini öne süren eleştiriler olsa da (Kosoy & Corbera, 2010) bu yaklaşımın KA yönetimine nasıl uygulanabileceği konusundaki çalışmalar da her geçen gün artmaktadır (Hummel vd., 2019).

Diğer yandan 2000'li yıllar aynı zamanda küresel ısınma konusunun dünya gündemine geldiği ve atmosferin ısınmasına sebep olan insan faaliyetlerinin kontrol edilmesi yönünde adımların atıldığı yıllardır. Küresel ısınma petrol, kömür ve doğal gaz gibi fosil yakıtların yakılması ve ormansızlaşma gibi atmosfere sera gazı salınımına neden olan insan faaliyetlerinin iklim üzerindeki etkisini ifade eder (Houghton, 2005). Sera gazı salınımlarının atmosfer ısını son 150 yılda yaklaşık olarak 1,5 derece yükselttiği ve bunun hem yaban hayatı hem de insan kültürleri için yıkıcı etkileri olacağı tespitinden hareketle uluslararası kamuoyu harekete geçmiştir. Bu kapsamda 1992 yılında Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi imzalanmış, 1997 yılında da Kyoto Protokolü imzalanarak 2005 yılında yürürlüğe girmiştir. Kyoto Protokolü, sanayileşmiş ve gelişmekte olan ülkelerin sera gazı emisyonlarını, üzerinde anlaşmaya varılan bireysel hedeflere uygun olarak sınırlama ve azaltmalarını öngörür (Böhringer, 2003).

Küresel ısınma sonunda yabani türleri barındıran alanların iklimi değişmekte, habitatlar bozulmakta ya da yer değiştirmekte, buna bağlı olarak da türler de zamanla yer değiştirmektedir. Küresel ısınma ile KA'lar arasındaki bağlantı tam da burada ortaya çıkmaktadır. Bunun nedeni KA'ların sabit sınırlarına karşılık iklim değişimi sonucunda türlerin yayılış gösterdiği alanların sınırlarının değişmesidir. Yani değişen iklim koşullarına uyum sağlamak için değişimin hızına bağlı olarak türler kendilerine uygun habitatlara doğru göç etmektedir. Tamamen teorik bir durum olsa da belli bir KA'da korunan türler küresel ısınma sonucunda belli bir süre sonra o alanı tamamen terk edip, komşu alanlara doğru hareket edebilirler (Peters & Lovejoy, 1992). Bu durumda o KA anlamsız ve işlevsiz hale gelebilir. Bu durum sadece yabani türlerle ilgili olmayıp, KA içerisinde ya da etrafında yaşayan yerel halkların geleneksel yaşam biçimleri, ritüelleri ve diğer tüm kültürel gelenekleri ile ilgili de olabilir. Dolayısı ile yeni KA yönetiminde küresel ısınmanın etkileri dikkate alınması bir zorunluluk olarak görülmektedir. Bu durumda KA'ların büyüklükleri, birbirleri ile olan bağlantıları ve ilişkileri, bütünlüğü ve bağlantı koridorları önemli hale gelmektedir (Hannah, 2008). Küresel ısınmanın hızı türlerin doğal olarak yer değiştirme kabiliyetinden daha hızlı olması durumunda KA yöneticilerinin türlerin yeni yerlere göçüne yardımcı olacak uygulamalar yapması gerekecektir. Böylece KA yöneticileri daha önce hiç karşılaşmadıkları durumlara karşı çözümler üretmek durumunda kalacaktır. O nedenle KA yöneticilerinin küresel ısınmanın KA'lar üzerindeki etkilerini dikkatle takip edip, gerekli düzenlemeleri yapmaları ve yönetim kararlarını zamanında vermeleri gerekmektedir.

Biyokültürel Koruma Paradigması 2015-

1988 yılında geleneksel yaşamlarını sürdüren halkların temsilcileri ile bilim insanlarını buluşturan Brezilya, Belem'deki Etnobiyoloji Kongre'si sonunda yayınlanan Belem Bildirgesi'nde ilk kez "kültürel ve biyolojik çeşitlilik arasında ayrılmaz bir bağ vardır" tespiti yapılmıştır (Belem Declaration, 1988). Her ne kadar biyokültürel ibaresi daha sonra 2001 yılında ilk kez kullanılmış olsa da terimi ortaya çıkaran fikrin ilk kez burada dillendirildiği kabul edilir (Wall vd., 2023). Ancak araştırmacılar uzun bir süre bu düşünceyi tartışıldıktan sonra 2010'ların ortalarında biyokültürel çeşitliliği teoride ve uygulamada ele alan bir dizi yayın ortaya çıkmıştır ki bu yayınların doğa korumada yeni bir dönemin başlangıcını ifade ettiği düşünülmektedir (Gavin vd., 2015; Maffi & Dilts, 2014).

Biyokültürel çeşitlilik, "karmaşık bir sosyo-ekolojik uyum sistemi içinde birbiriyle ilişkili olan tüm biyolojik, kültürel ve dilsel yaşam çeşitliliğini içerir" (Maffi, 2012:5). Biyokültürel koruma doğal alanlarla birlikte buralarda ya da yakın çevresinde yaşayan yerel toplumların maddi kültür öğeleri yanında yaşam tarzı, geleneksel inanç, uygulama ve ritüellerini korumayı içerir (Arı, 2020). Bu koruma paradigması kültürel mirası sadece anıtlar, kutsal yerler ya da müzelerden ibaret görmez, aksine atalardan miras kalan gelenek ve yaşam tarzlarını da içerir. Bunlar ritüelleri, sosyal ve kültürel uygulamaları, festival ve kutlamaları, gösteri sanatlarını, doğa ve evrene ilişkin inanç ve uygulamaları, panayır gibi etkinlikleri ve geleneksel el sanatları ile bunlarla ilgili bilgi ve becerileri de içerir (Nemoga vd., 2022). Bugün korunan birçok alandaki doğal kaynak değerleri yerel halkın geleneksel yaşam tarzı devam ederken günümüze kadar korunabilmiştir. Biyokültürel koruma paradigması doğal kaynaklarla birlikte bu geleneksel kültürel unsurlara saygı gösterilmesini, bunların sürdürülebilirliğinin sağlanması, teşvik edilmesi, yaygınlaştırılması ve bütün bunlardan doğan faydaların da adil bir şekilde paylaşılmasını öngörmektedir (Bridgewater & Rotherham, 2019).

Nasıl ki doğa korumayı gerektiren asıl sorun biyolojik çeşitliliğin azalması ve bazı türlerin yok olması, bazılarının da ciddi tehdit ile karşı karşıya kalmış olmasıysa, benzer şekilde kültürel çeşitliliği koruma gereği de dünyadaki kültürel çeşitliliğin hızla azalmasıdır. Kültürel mirası koruma yönündeki çabalar doğal mirası koruma yönündeki uluslararası çabalardan çok sonra gündeme gelmiştir. Nitekim UNESCO Dünya Miras Sözleşmesi (Convention Concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage ya da kısa adıyla World Heritage Convention) 1972 yılında Paris'te imzalanmıştır. Bu anlaşma doğal peyzaj yanında ilk kez "kültürel peyzaj"dan da bahsederek, dünya kültürel peyzajlarının da gittikçe azaldığına ve korunması gerektiğine vurgu yapmıştır (UNESCO, 1972). Bu sözleşme kültürel çeşitliliğin yüksek olduğu alanlarda biyolojik çeşitliliğin de yüksek olduğu, biyoçeşitliliğin çoğu kere kültürel gruplar tarafından korunduğu ve yönetildiği, bu nedenle de bunların birlikte korunması gerektiğine vurgu yapmıştır.

Maddi kültür peyzajlarına odaklanan Dünya Miras Sözleşmesi'nden sonra 2003 yılında UNESCO Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi (SOKÜM) yine Paris'te imzalanmıştır (UNESCO, 2024). Bu sözleşme 1972 sözleşmesinin aksine maddi olmayan gelenek, kültür ve uygulamaların tespit edilmesi ve sürdürülebilirliğinin sağlanması ve sonraki nesillere aktarılması için çalışmalar yapılmasını önermiştir. Her iki sözleşme de çeşitliliğin bütünlüğünü sağlamak için koruma anlayışında bir paradigma değişimine gidilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Bu yeni paradigmanda biyoçeşitliliğin erozyonu ve kültürel çeşitliliğin zayıflaması yönündeki eğilimleri birlikte tersine çevirmek için daha bütünsel bir yaklaşıma ihtiyaç olduğu ortaya çıkmıştır. Bu iki konuda şimdiye kadar ayrı ayrı yapılan çalışmaların ortak bir zeminde yapılması, biyolojik çeşitliliğin kültürel çeşitlilik ile var olan yakın ilişkisinin tanınması ve koruma çalışmalarına yön vermesi gerektiği vurgulanmıştır (UNESCO-SCBD, 2014). Doğa koruma çalışmalarında geliştirilen bu son yaklaşım sayesinde bir yandan doğal alanların korunması bir yandan da çoğu zaten doğal alanların bir parçası durumunda olan kültürel peyzajlar ile bu peyzajları ortaya çıkaran her türlü geleneksel uygulamaların da korunması amaçlanmaktadır (Lukawiecki vd., 2022).

Biyokültürel yaklaşımın öncüleri, bu yaklaşımın sosyal adaleti sağlayacağı ve korunan alanlardaki tüm paydaşların uluslararası anlaşmalardan doğan haklarına saygı duyan bir KA yönetimi oluşturacağını savunmaktadırlar. Bu anlaşmalar özellikle korunan alanlar ve çevresinde yaşayan toplumların kendi kaderini tayin etme hakkı, özel mülkiyet hakları, doğal kaynakları kullanma hakları, geleneksel bilgi ve uygulamalara saygı hakkı ve karar alma süreçlerine katılım gibi hakları garanti

altına almaktadır. Biyokültürel perspektif her şeyden önce eşitlikçi bir kalkınma için gerekmektedir. Böyle bir yaklaşım doğa korumada tüm paydaşları dikkate almayı, kuşaklararası planlama yapmayı, kültürün dinamik öğelerini dikkate almayı, sosyal-ekolojik bağlamları göz ardı etmemeyi, farklı dünya görüşlerine ve yaşam tarzlarına saygı göstermeyi, kurumsal ortaklıklar kurmayı, tüm paydaşların hakları olduğu kadar sorumluluklarının da olduğunu kabul etmeyi gerektirir (Gavin vd., 2015).

Ancak 1970'lerden beri gittikçe "sosyalleşen" doğa koruma paradigmasını göz önünde bulunduran bazı araştırmacılar bu tür bir doğa koruma anlayışını şiddetle eleştirmektedir. Eleştirilerin temelinde bu yeni paradigmanın koruma biyolojisinin, insanların yıkıcı uygulamalarını ortadan kaldırması gerektiği yönündeki bulgularını göz ardı ettiği iddiası vardır (Locke & Dearden, 2005). Bu eleştirileri dillendirenler biyoçeşitlilik korunmasını esas almayan "sosyal bilim yaklaşımları"nın çok daha fazla türün neslinin tükenmesine yol açacağını iddia etmektedir. Onlara göre biyoçeşitliliğin tüm bileşenlerinin korunması ancak bazı alanların büyük ölçüde insan müdahalesinden uzak tutulmasıyla sağlanabilir. Bu nedenle onlar, yeni bir KA kategorizasyonu yapılmasını, bu yeni sistemde IUCN'in 1978 sınıflandırmasındaki ilk 4 kategorinin aynen korunması, 1994 sınıflandırmasındaki V ve VI. kategorilerin ise çok fazla insan müdahalesine izin verdiği için KA statüsünden çıkarılmasını savunmaktadır. Onlara göre buralar gerçek KA'ların çevresinde tampon bölgeler olarak kabul edilebilir ancak gerçek KA olarak kabul edilemezler, çünkü buralarda doğal işleyişe fazlaca insan müdahalesi vardır (Redford & Richter 1999). Yeni paradigmayı destekleyenler ise insanların bazı alanları kendi haline bırakması gerektiği fikrini reddetmektedirler. Onlara göre doğa koruma yukarıda değinilen nedenlerden dolayı artık bir sosyal bilim olarak kabul edilmeli ve yönetim yaklaşımı da daha çok sosyal bilim içermelidir (Bennett vd., 2017).

Tablo 3. Doğa Korumada Paradigma Dönemleri ve Temel Özellikleri

Değerlendirme Ölçütü	"İnsansız Koruma" ya da Yabani Olanı Koruma Paradigması	Biyoçeşitlilik ve Sosyal Adalet Paradigması	Sürdürülebilir Kalkınma Paradigması	Ekosistem Hizmetleri ve Küresel Isınma Paradigması	Biyokültürel Koruma Paradigması
Dönemi	1872-1972	1972-1987	1987-2008	2008-2015	2015-
Temel amaç	Yaban hayatını korumak	Ekosistemleri korumak	Koruma-kullanma dengesini kurmak	Ekosistemleri sürekli fayda sağlayacak şekilde yönetmek ve korumak	Doğal ve kültürel kaynak değerlerini birlikte korumak
Mekânsal bağlam	Vahşi doğa	Ekosistem İzole Korunan Alan Adaları	KA networkleri	KA ve bağlı Biyo Koridorlar	Doğal ve kültürel ekosistemler
İnsan statüsü	Yerel halklardan arındırılma Ziyaretçi ve Turistler için planlama	Yerel halkların varlığı kabul edilmiş Turistler için planlanmış	Yerel halkın istek ve ihtiyaçları gözetilmiş	Toplum temelli yönetim	Doğal kaynaklarla birlikte kültürel mirası yaratan topluluklar öncelikli Ortak yönetişim
Önemli kavramlar	Sömürgeci yönetim Vahşi doğa Turistik destinasyon Taşıma kapasitesi	Biyosfer Ekosistem Ekosistem bütünlüğü Biyoçeşitlilik adası Eko gelişme Yoksulluk Tampon Bölge Çevre adaleti	Sıfır Büyüme Sürdürülebilir Kalkınma Ekolojik bağlam Toplum temelli yönetim Fayda paylaşımı Biyo koridorlar Yerel kalkınma Katılımcı yönetim Ortak yönetim	Antroposen Politik ekoloji Ekosistem hizmetleri Küresel ısınma Seragazi salınımı Türlerin göçü Alan büyüklüğü Bağlantı koridorları Bütünlük Ekosistem bileşenleri Restorasyon Yerel ekonomi Rehabilitasyon	Kuşaklararası planlama Dinamik kültür Çoklu paydaşlar Kültürel miras Sosyal-ekolojik bağlam Geleneksel Ekolojik Bilgi Kutsal ekoloji Kutsal Doğal Alanlar Kültürel miras Çoklu aktörler

Kaynak: BM'nin çeşitli raporları ve ilgili literatürden derlenerek yazar tarafından oluşturulmuştur.

SONUÇ

Doğa koruma yaklaşımlarının başlangıçtan günümüze kadar değişimini incelediğimizde bazı eğilimler dikkat çekici şekilde öne çıkmaktadır. Başlangıçta doğa korumanın öncelikli hedefi doğayı olduğu gibi el değmemiş “yabani” hali ile korumaktır. Bu düşünceye göre nasıl ki doğadaki bütün varlıkların yaratılıştan var olma hakları varsa “yabani” doğanın ve bu doğa içerisindeki canlı ya da cansız varlıkların da kendi var olma hakkı vardı ve o şekli ile korunmalıydı (Nash, 1989). Nitekim ilk doğa korumacılar doğal alanlarda yaşayan geleneksel toplumlara buralardan çıkararak doğayı olduğu gibi kendi haline bırakmanın en doğru koruma şekli olduğunu düşünmüştür. Ancak zamanla koruma motivasyonu ile doğal alanlarda yaşayan geleneksel toplumlara buralardan göç ettirmenin o doğal alanlara çeşitli şekillerde zarar verdiği ortaya çıkmıştır. Doğa korumaya bu şekilde yaklaşılması hem geleneksel toplumların yapısını bozuyor, onların yaşam tarzlarının, kültürel kodlarının ve sosyal dayanışmasının azalmasına sebep oluyor, hem de korunmak istenen kaynaklara zarar veriyordu. Zorla geleneksel yaşam alanlarından çıkarılan bu topluluklar doğa korumacıların düşüncesinin aksine geleneksel yaşam alanları ile ilişkilerini kesmiyorlardı ve modern doğa korumanın çitleri ya da bekçileri onları engelleyemiyordu.

İlk 100 yılı boyunca böyle katı bir yaklaşıma sahip doğa koruma anlayışı 1970’lerde hem doğa bilimlerindeki yeni gelişmeler hem de sosyal teoride ortaya çıkan yeni anlayışlar sayesinde değişmeye başlamıştır. Bir yandan ekosistem bütünlüğüne vurgu yapılması gerektiği ortaya çıkmış ve sadece türleri ya da yabani olanı değil, tüm bileşenleri ile ekosistemleri koruma gereği anlaşılmış, bir yandan da demokratikleşme hareketlerine bağlı olarak korunan alanlar ve çevresinde yaşayan geleneksel toplulukların hakları ve hukukuna dikkat edilmesi gerektiği fark edilmiştir. Buna bağlı olarak da bir yandan koruma anlayışı değişmiş, bir yandan da bu anlayışların uygulama alanı olabilecek yeni doğa koruma kategorileri oluşturulmuştur. Her ne kadar biyolojik çeşitliliği koruma doğa korumanın ana motivasyonu olarak kalmaya devam etse de yeni perspektifler doğa koruma teorisi ve pratiğini önemli ölçüde etkilemiştir. Ancak o yıllarda doğa koruma halen bir doğa bilimi olarak kabul ediliyordu.

Yeni gelişmeler doğanın hangi hedeflerle, kimin için ve nasıl korunması gerektiği konusundaki düşünceleri önemli ölçüde etkilemiş ve değiştirmiştir. 1970’li yıllarda sosyal adalet, insan hakları, fayda paylaşımı, 1980’lerde sürdürülebilir kalkınma, toplum temelli yönetim, katılımcılık; 2000’lerde küresel ısınma ve ekosistem hizmetleri ve 2010’larda maddi ve somut olmayan kültürel mirasın korunması gibi sosyal bilim konuları doğa koruma çalışmaları ve düşüncesinin ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. Bütün bu gelişmeler IUCN’in başlangıçta yaptığı doğa koruma tanımını ve koruma kategorilerini de etkilemiştir. 1994 yılında yapılan ilk doğa koruma tanımında geçmeyen kültürel değerler ve ekosistem hizmetleri isimleri 2008’de yeniden yapılan tanımda geçmektedir. Benzer şekilde doğa koruma kategorileri de insansız katı koruma yerine en azından bazı kısımlarında insan faaliyetlerine de izin verilen yeni kategoriler tanımlamıştır. Ayrıca doğa korumanın sosyal boyutunu önemseyerek korumayı “daha insancıl” hale getirme yönünde adımlar atılmıştır (Berkes, 2009).

Böylece doğa koruma ile ilgili daha önce önemsenmeyen çeşitli sosyal bilim konuları doğa koruma araştırmalarında artık merkezi bir konuma gelmiştir. Bunlardan bazıları korunan alan içerisinde ve çevresinde yaşayan insanların sosyal, kültürel ve ekonomik durumları, demografik yapıları ve göç, geleneksel yaşam şekilleri ve sürdürülebilir kaynak kullanımları ile bunların doğa koruma uygulamaları sonucu değişimi, sosyal adalet ve çevre hukuku konuları, korunan alanların yönetiminde işleyen güç ilişkileri, karar verme süreçlerine yerel halkın katılımı ve demokratikleşme sorunu ile korunan alanların yerel toplumlar üzerindeki ekonomik ve sosyal etkileri gibi konulardır. Bütün bu sosyal bilim konularının doğa koruma çalışmalarında ve araştırma gündeminde kapladığı yerin gittikçe artması doğa korumayı artık bir sosyal bilim olarak da düşünmek gerektiğini gündeme getirmiştir (Bennet vd., 2018). Böylece doğa koruma bir yandan türler ve biyoçeşitliliği korumayı esas alan doğa bilimleri ile korunan alanlar ve çevrelerinde yaşayan insan topluluklarıyla ilgili sorunları çözmeyi amaçlayan sosyal bilimlerin ortak çalışma alanı olarak gelişmeye devam etmektedir.

| EXTENDED ABSTRACT |**From Unmanned Conservation to Biocultural Protection: Paradigm Shifts in Nature Conservation in the World During the Last 150 Years**Yılmaz ARI^{ID}**INTRODUCTION**

The paradigm shifts, or adjustments in attitudes and ways of thinking, that have taken place in the field of environmental conservation since the official campaigns started in 1872 are the main subjects of this study. While the topic has been covered in the Turkish literature in different aspects (Arı, 2019; Arı & Arslan, 2007; Birben, 2020; Çırak & Yörür, 2017; Yeşil, 2016; Yıldız & Aydın, 2023), only a few studies adequately examine the fundamental alterations and modifications in conservation thought across time. There are nature conservation paradigms that can be clearly distinguished from each other from the outset in terms of their approaches and practices. There is no certain beginning or ending date for these paradigms. It is still feasible, nonetheless, to connect their start to certain occasions or works of literature. It should be stressed that new paradigms in nature conservation have not replaced the old ones; rather, they have spiraled into them, adding a new viewpoint to current methods and practices. The new understanding essentially replaces the old one and, for the most part, coexists with it. The reports of official international conservation institutions, meeting decision documents, and application manuals dedicated to nature conservation served as the foundation for this study.

NATURE CONSERVATION: DEFINITION AND BASIC CONCEPTS**What is the Difference Between Nature Conservation and Environmental Protection?**

Environmental protection refers to the efforts made to repair air, water, soil, and natural ecosystems that have been negatively impacted by human activity. Prioritizing environmental protection was not on the agendas of international organizations or scholars until the 1970s (Boime, 2008). The first protests and actions against pollution and environmental deterioration date back to before the 1890s. However, it was only after the 1970 “Earth Day Celebrations,” did environmental issues started to be recognized as a threat to the planet (Smidt, 2020). Different from environmental protection, nature conservation refers to “all of the legal, administrative, technical, and social regulations that must be taken to preserve biological and cultural diversity, in relatively unspoiled areas of nature, and in line with specific goals to transfer them to the next generations” (Arı, 2019: 152). It is recognized that nature conservation was placed on the international agenda almost a century before environmental protection.

Historical Development of IUCN Nature Conservation Definition and Categories

IUCN made its first definition of protected area in 1994 (IUCN, 1994). However, this concept was modified in 2008 because of lessons learned from experiences in nature conservation (Dudley, 2008). Categories of nature conservation have also changed. At the 1933 London International Conference on the Conservation of Fauna and Flora, the first attempt at PA classification was made. Here, four categories of nature conservation have been established. When the UN released the List of Protected Areas for the first time in 1959, the official international PA categories were established. In the first classification, there were just two categories. These were expanded to three when the list of protected areas was revised in 1966 (Dudley et al., 2010). However, because of the shift in conservation thinking in the 1970s, the expansion and diversity of PAs, and the emergence of new demands, the IUCN updated these classifications in 1978 and 1994.

PARADIGM SHIFTS IN NATURE CONSERVATION IN THE LAST 150 YEARS

“Unmanned Conservation” or the Paradigm of Protecting the Wild: 1872-1972

The establishment of Yellowstone National Park in the northwest of the United States in 1872 marked the beginning of official nature conservation, which holds that natural areas are protected and supervised by rangers and divided by distinct boundaries (West & Brechin, 1991). The national park management at that time aimed to maintain nature in its “wild” state by safeguarding the natural areas, wildlife, vegetation, and water resources (Leopold, 1963; 1989). Meanwhile, the local Indian peoples’ opposition led to battles that resulted in the deaths of hundreds of Indians (Kemf, 1993; McNeely, 1993). Consequently, since then, conflicts in PAs have played a significant role in studies on environmental conservation (Ari, 2003; Yıldız & Atmiş, 2019). Long-lasting social unrest and disputes resulted from the removal of indigenous and local peoples from their traditional lands and violations of their rights within the PA under this type of management paradigm (Oldekop et al., 2016).

Biodiversity and the Social Justice Paradigm: 1972-1987

During those years, it was recognized that there were two main issues with the previous approach to environmental protection. The first of these is the conclusion that by concentrating solely on the protection of wild species, PAs disregard ecosystem integrity and, consequently, biodiversity. Except for wild nature, PA ecosystems should be viewed as a whole (Boonne et al., 2009; Brandon & Wells, 1992; Hockings, 2003). Thus, this paradigm contends that ecosystems cannot be properly protected by concentrating on a small number of ecosystem components and that an integrated strategy should be used to handle all these components. The terms ecosystem integrity and biodiversity emerged as key ideas at this time.

Sustainable Development Paradigm: 1987-2008

The 1980s saw the rise of this paradigm in large part due to its specific definition, particularly after the UN’s publication *Our Common Future*, commonly known as the Brundtland Report (Brundtland, 1987; Kidd, 1992). To end poverty, safeguard the environment, and guarantee peace and prosperity for all people by 2030, the UN approved the Sustainable Development Goals in 2015. Under the headings “aquatic life” and “terrestrial life,” two of these objectives have a direct bearing on protecting the environment (Barbier & Burgess, 2017). During this time, post-modern approaches gained prominence in the social sciences. Rethinking the approach to nature conservation was necessary due to the emergence of new ideas. The development of participatory management techniques and understanding of human rights, and previously unforeseen conflicts with the expansion of protected areas led to the new paradigm (Berkes, 2004; 2009; Berkes & Ross, 2013; Oldelino et al., 2016).

Ecosystem Services and Global Warming Paradigm: 2008-2015

Over time, new ideas, theories, and challenges that are specifically articulated in the social and natural sciences shift our understanding of nature conservation. Since the early 2000s, two significant developments that have impacted environmental conservation approaches are the recognition of ecosystem services and global warming as global concerns. In 2008, the IUCN modified the definition of protected areas in response to these developments. 2008 was therefore seen to mark the start of this new era. For the first time, ecosystem services are highlighted in this revised definition. According to Costanza et al. (1997; 2017), ecosystem services are the benefits that natural ecosystems provide to human well-being and quality of life, both directly and indirectly. The 2000s also marked the introduction of the global warming issue to the international scene and the implementation of measures to limit human-induced atmospheric warming. The term “global warming” describes how human actions that produce greenhouse gases into the atmosphere, such as burning fossil fuels like coal, oil, and natural gas, and deforestation, affect the climate (Houghton, 2005).

Biocultural Conservation Paradigm 2015-

Biocultural diversity “includes all the diversity of biological, cultural and linguistic life that is interrelated within a complex system of socio-ecological adaptation” (Maffi, 2012:5). Proponents of the biocultural approach contend that it will guarantee social justice and produce a protected area administration that upholds the rights of all parties involved in protected areas resulting from international agreements. These agreements uphold rights including the freedom to use natural resources, the right to private property, the right to respect customary knowledge and practices, and the right to participate in decision-making, particularly for communities residing in and near protected areas. The biocultural viewpoint is crucial for equitable development above everything else. This kind of approach involves considering all parties involved in the conservation of nature, engaging in intergenerational planning, considering the dynamic aspects of culture, acknowledging the importance of social-ecological contexts, valuing diverse worldviews and lifestyles, forming institutional partnerships, and acknowledging that all parties involved have rights as well as responsibilities (Gavin et al., 2015).

CONCLUSION

Several patterns become immediately apparent when we look at how nature conservation thinking has evolved from the beginning to the present. The first of these is that conserving nature in its original, unaltered “wild” state is its main goal. This theory holds that “wild” nature and the living and non-living things inside it have their right to exist and should be safeguarded as such, just as all other organisms in nature have the right to exist from the moment of creation (Nash, 1989). However, this idea has rapidly changed with natural and social science developments since the 1970s. As a result, several social science concerns that were hitherto disregarded concerning environmental conservation have recently gained significant attention in this field of study. The social, cultural, and economic circumstances of those residing in and surrounding the protected areas, migration patterns, and demographic structures, the sustainable use of resources in traditional lifestyles and how they are altered by environmental conservation practices, issues of social justice and environmental law, power dynamics in the management of protected areas, issues on decision-making, including locals’ involvement in grant-making procedures and the challenge of democratization, the social and economic effects of protected areas on nearby communities are a few of these. Nature conservation should now be viewed as a social science due to the growing importance of all these social science topics in studies and research agendas related to nature conservation (Bennet et al., 2018). As a result, natural sciences—which focus on preserving species, natural ecosystems, and biodiversity—and social sciences—which seek to address issues about protected areas and the populations that inhabit them—continue to collaborate in the field of research of nature conservation.

KAYNAKÇA/REFERENCES

Adams, W.M. (2003). Nature and the colonial mind. In: *Decolonizing Nature: Strategies for Conservation in a Post-Colonial Era*. W.M. Adams and M. Mulligan (Eds.) içinde (pp. 16-50). Earthscan; London.

- Anderson, D. & Grove R. (1987). *Conservation in Africa: People, policies and practice*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Arı, Y. (2021). *Manyas Kuş Cenneti Milli Parkı: Kültürel, tarihi ve politik ekoloji*. Konya: Çizgi Kitabevi.
- Arı, Y. (2020). Protecting biocultural diversity at Kazdağı National Park, Balıkesir, Turkey: The role of Sacred Natural Sites. *Human Geographies*, 14(2), 215-238. <https://doi.org/10.5719/hgeo.2020.142.3>
- Arı, Y. (2019). Gönen Çayı Deltası Sulak Alanı'nda (Balıkesir) doğa koruma: Su, kültür ve yaşam. *International Journal of Geography and Geography Education*, 40, 151-171. <https://doi.org/10.32003/iggei.570380>
- Arı, Y., & Arslan, F. (2007). Sanayicilerin doğa koruma algısı: Bandırmalı sanayiciler ve Kuş Cenneti Milli Parkı örneği. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(17), 12-35.
- Arı, Y. (2003). Kuş Cenneti Milli Parkı'nda park yönetimi-yöre halkı ilişkisi. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 8(9), 7-37. <https://doi.org/10.32003/iggei.570380>
- Barbier, E. B., & Burgess, J. C. (2017). The Sustainable Development Goals and the systems approach to sustainability. *Economics*, 11(1), 20170028. <https://doi.org/10.5018/economics-ejournal.ja.2017-28>.
- Batisse, M. (1997). Biosphere reserves: a challenge for biodiversity conservation & regional development. *Environment: Science and Policy for Sustainable Development*, 39(5), 6-33. <https://doi.org/10.1080/001.391.59709603644>
- Belem Declaration, (1988) <https://www.ethnobiology.net/what-we-do/core-programs/global-coalition-2/declaration-of-belem/>. 04.02.2024.
- Bennett, N. J., Roth, R., Klain, S. C., Chan, K. M., Clark, D. A., Cullman, G., ... & Verissimo, D. (2017). Mainstreaming the social sciences in conservation. *Conservation Biology*, 31(1), 56-66. <https://doi.org/10.1111/cobi.12788>
- Berkes, F. (2004). Rethinking community-based conservation. *Conservation Biology*, 18(3), 621-630. <https://doi.org/10.1111/j.1523-1739.2004.00077.x>
- Berkes, F. (2009). Evolution of co-management: Role of knowledge generation, bridging organizations and social learning. *Journal of Environmental Management*, 90(5), 1692-1702. <https://doi.org/10.1016/j.jenvman.2008.12.001>
- Berkes, F. (2012). *Sacred ecology*. Routledge.
- Berkes, F., & Ross, H. (2013). Community resilience: toward an integrated approach. *Society & Natural Resources*, 26(1), 5-20. <https://doi.org/10.1080/08941.920.2012.736605>.
- Birben, Ü. (2020). The effectiveness of protected areas in biodiversity conservation: The case of Turkey. *Cerne*, 25, 424-438. <https://doi.org/10.1590/010.477.6020192.504.2644>
- Blaikie, P. & Brookfield, H. (1987). *Land degradation and society*. Methuen: London and New York.
- Böhringer, C. (2003). The Kyoto Protocol: A review and perspectives. *Oxford Review of Economic Policy*, 19(3), 451-466. <https://doi.org/10.1093/oxrep/19.3.451>
- Boime, E. (2008). Environmental history, the environmental movement, and the politics of power. *History Compass*, 6(1), 297-313. <https://doi.org/10.1111/j.1478-0542.2007.00477.x>
- Boone, C. G., Buckley, G. L., Grove, J. M., & Sister, C. (2009). Parks and people: An environmental justice inquiry in Baltimore, Maryland. *Annals of the Association of American Geographers*, 99(4), 767-787. <https://doi.org/10.1080/000.456.00903102949>
- Brandon, K. E., and Wells, M. (1992). Planning for people and parks: design dilemmas. *World Development*, 20(4), 557-570. [https://doi.org/10.1016/0305-750X\(92\)90044-V](https://doi.org/10.1016/0305-750X(92)90044-V).
- Brandon, K., Redford, K. H., & Sanderson, S. (Eds.). (1998). *Parks in peril: people, politics, and protected areas*. Island Press.
- Bridgewater, P., & Rotherham, I. D. (2019). A critical perspective on the concept of biocultural diversity and its emerging role in nature and heritage conservation. *People and Nature*, 1(3), 291-304. <https://doi.org/10.1002/pan3.10040>.
- Brundtland, G. H. (1987). Our common future—Call for action. *Environmental Conservation*, 14(4), 291-294.
- Carson, R. (2011). *Sessiz bahar* (Çev.Ç. Güler). Palme Yayıncılık.
- Chase, A. (1987). *Playing God in Yellowstone: The destruction of America's first national park*. Harcourt Brace Jovanovich.
- Costanza, R., d'Arge, R., De Groot, R., Farber, S., Grasso, M., Hannon, B., ... Raskin, R.G., (1997). The value of the world's ecosystem services and natural capital. *Nature*, 387 (6630), 253–260. <https://doi.org/10.1038/387253a0>
- Costanza, R., De Groot, R., Braat, L., Kubiszewski, I., Fioramonti, L., Sutton, P., ... & Grasso, M. (2017). Twenty years of ecosystem services: How far have we come and how far do we still need to go? *Ecosystem Services*, 28, 1-16. <https://doi.org/10.1016/j.ecoser.2017.09.008>.
- Çırak, A. & Yörür, N. (2017). Türkiye'de korunan alanlara yönelik politikalar ve kurumsal yapılanma konusundaki değişiklikler üzerine kronolojik bir değerlendirme. M. Aydın. (Ed). *Current Debates in public finance public administration & environmental studies* içinde (ss.497-521). London: IJOPEC Publication.
- Dickinson, J. L., Shirk, J., Bonter, D., Bonney, R., Crain, R. L., Martin, J., & Purcell, K. (2012). The current state of citizen science as a tool for ecological research and public engagement. *Frontiers in Ecology and the Environment*, 10(6), 291-297. <https://doi.org/10.1890/110236>
- Dowie, M. (2005). Conservation refugees: when protecting nature means kicking people out. *Orion*, 1:6–27
- Dudley, N. (Ed.). (2008). *Guidelines for applying protected area management categories*. IUCN.

- Dudley, N., Groves, C., Redford, K. H., & Stolton, S. (2014). Where now for protected areas? Setting the stage for the 2014 World Parks Congress. *Oryx*, 48(4), 496-503. <https://doi.org/10.1017/S003.060.5314000519>
- Dudley, N., Parrish, J. D., Redford, K. H., & Stolton, S. (2010). The revised IUCN protected area management categories: the debate and ways forward. *Oryx*, 44(4), 485-490. <https://doi.org/10.1017/S003.060.5310000566>
- Dudley, N., Higgins-Zogib, L., & Mansourian, S. (2009). The links between protected areas, faiths, and sacred natural sites. *Conservation Biology*, 23(3), 568-577. <https://doi.org/10.1111/j.1523-1739.2009.01201.x>
- Fox, S. R. (1985). *The American conservation movement: John Muir and his legacy*. Univ of Wisconsin Press.
- Galbraith, J. K. (1998). *The affluent society*. Houghton Mifflin Harcourt.
- Gavin, M. C., McCarter, J., Mead, A., Berkes, F., Stepp, J. R., Peterson, D., & Tang, R. (2015). Defining biocultural approaches to conservation. *Trends in Ecology & Evolution*, 30(3), 140-145. <https://doi.org/10.1016/j.tree.2014.12.005>
- Hannah, L. (2008). Protected areas and climate change. *Annals of the New York Academy of Sciences*, 1134(1), 201-212. <https://doi.org/10.1196/annals.1439.009>
- Hanski, I. (2011). Habitat loss, the dynamics of biodiversity, and a perspective on conservation. *Ambio*, 40(3), 248-255.
- Hockings, M., (2003). Systems for assessing the effectiveness of management in protected areas. *BioScience*, 53, 823-832. [https://doi.org/10.1641/0006-3568\(2003\)053\[0823:SFATEO\]2.0.CO;2](https://doi.org/10.1641/0006-3568(2003)053[0823:SFATEO]2.0.CO;2)
- Houghton, J. (2005). Global warming. *Reports on Progress in Physics*, 68(6), 1343. <https://doi.org/10.1088/0034-4885/68/6/R02>
- Hurley, P. T., & Ari, Y. (2018). Saying “No” to (the) Oxygen Capital? Amenity migration, counter-territorialization, and uneven rural landscape change in the Kaz Dağları (Ida Mountains) of Western Turkey. *Journal of Rural Studies*, 62, 195-208. <https://doi.org/10.1016/j.jrurstud.2018.08.008>
- Hübschle, A. M. (2017). The social economy of rhino poaching: of economic freedom fighters, professional hunters and marginalized local people. *Current Sociology*, 65(3), 427-447. <https://doi.org/10.1177/001.139.211667>
- Hummel, C., Poursanidis, D., Orenstein, D., Elliott, M., Adamescu, M. C., Cazacu, C., ... & Hummel, H. (2019). Protected area management: Fusion and confusion with the ecosystem services approach. *Science of the Total Environment*, 651, 2432-2443. <https://doi.org/10.1016/j.scitotenv.2018.10.033>
- Ishwaran, N., Persic, A. and Tri, N.H. (2008) ‘Concept and practice: the case of UNESCO biosphere reserves’, *International Journal of Environment and Sustainable Development*, 7(2), 118–131. <https://doi.org/10.1504/IJESD.2008.018358>
- IUCN. (1994). *Guidelines for protected area management categories*. Cambridge: U.K., and Gland, Switzerland:
- Jeanrenaud, S. (2002). *People-oriented approaches in global conservation: Is the leopard changing its spots?* International Institute for Environment and Development, and Institute for Development Studies, London.
- Jordan-Bychkov, T. G., Domosh, M. (2005). *The human mosaic*. New York: Macmillan.
- Kemf, E. (Ed.). (1993). *Indigenous People and Protected Areas*. San Francisco: Earthscan Publications.
- Kidd, C. V. (1992). The evolution of sustainability. *Journal of Agricultural and Environmental Ethics*, 5, 1-26.
- Kosoy, N., Corbera, E., (2010). Payments for ecosystem services as commodity fetishism. *Ecol. Econ.* 69(6), 1228–1236. <https://doi.org/10.1016/j.ecolecon.2009.11.002>
- Kuhn, T. (1996). *The Structure of Scientific Revolutions*. Chicago: University of Chicago Press.
- Kurdoğlu, O. (2007). Dünyada doğayı koruma hareketinin tarihsel gelişimi ve güncel boyutu. *Artvin Çoruh Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi*, 8 (1), 59-76.
- Küçükosmanoğlu, A., Uyar, Ç., & Küçükosmanoğlu, G. G. (2019). An investigation of the studies on the conservation of biodiversity in Turkey. *Bilge International Journal of Science and Technology Research*, 3(2), 246-255. <https://doi.org/10.30516/bilgesci.596084>
- Leopold, A. (1989). *A sand county almanac*. New York: Oxford University Press.
- Leopold, A. S. (1963). *Wildlife management in the national parks*. US National Park Service.
- Locke, H., & Dearden, P. (2005). Rethinking protected area categories and the new paradigm. *Environmental Conservation*, 32(1), 1-10. <https://doi.org/10.1017/S037.689.2905001852>
- Lukawiecki, J., Wall, J., Young, R., Gonet, J., Azhdari, G., & Moola, F. (2022). Operationalizing the biocultural perspective in conservation practice: a systematic review of the literature. *Environmental Science & Policy*, 136, 369-376. <https://doi.org/10.1016/j.envsci.2022.06.016>
- Maffi, L., & Dilts, O. (2014). *Biocultural diversity toolkit: An introduction to biocultural diversity*. Canada. Terralingua.
- Maffi, L. (2012), “What is biocultural diversity” in *Biocultural diversity conservation: a global sourcebook*, L. Maffi and E. Woodley (eds), (pp.1-11), Routledge.
- Maizland, L. (2023). <https://www.cfr.org/article/goal-conserve-30-percent-planet-2030-biodiversity-climate>. 31.01.2024.
- Marsh, G. P. (2003). *Man and nature*. University of Washington Press.
- McNeely, J. A. (1993). People and protected areas: partners in prosperity. *The law of the mother: Protecting indigenous peoples in protected areas* içinde (pp. 249-257). San Fransisco: Sierra Club Books.

- McNeely, J. A., (Ed). (1993). *Parks for Life: Report of the Fourth World Congress on National Parks and Protected Areas* Cambridge, U.K., and Gland, Switzerland: IUCN.
- Meadows, D. H., Meadows, D. H., Randers, J., & Behrens III, W. W. (1972). *The limits to growth: a report to the club of Rome*.
- Nash, R. F. (1989). *The rights of nature: A history of environmental ethics*. University of Wisconsin Press.
- Nash, R. F. (2014). *Wilderness and the American mind*. New Haven CT: Yale University Press.
- Nemoga, G. R., Appasamy, A., & Romanow, C. A. (2022). Protecting indigenous and local knowledge through a biocultural diversity framework. *The Journal of Environment & Development*, 31(3), 223-252. <https://doi.org/10.1177/107.049.65221104781>.
- Nepal SK & Weber KE (1993) Struggle for existence: park-people conflict in the Royal Chitwan National Park, Nepal. <https://portals.iucn.org/library/node/26198>.
- Neumann, R. P. (2002). *Imposing wilderness: struggles over livelihood and nature preservation in Africa*, (Vol. 4). Univ of California Press.
- Neumann, R.P. (2004). Moral and discursive geographies in the war for biodiversity in Africa. *Political Geography*, 23: 813–837. <https://doi.org/10.1016/j.polgeo.2004.05.011>.
- Nietschmann, B. (1997). Protecting coral reefs and sea territories, Miskito Coast, RAAN, Nicaragua. *Conservation through cultural survival: Indigenous peoples and protected areas*, Stevens S (Ed.) içinde (pp. 193-224). Island Press.
- Oldekop, J. A., Holmes, G., Harris, W. E., & Evans, K. L. (2016). A global assessment of the social and conservation outcomes of protected areas. *Conservation Biology*, 30(1), 133-141. <https://doi.org/10.1111/cobi.12568>
- Peters, R.L. & T.E. Lovejoy. (1992). *Global warming and biological diversity*. Yale University Press. London.
- Phillips, A. (2003). Turning ideas on their head: the new paradigm for protected areas. In *The George Wright Forum*, 20 (2), 8-32. George Wright Society.
- Phillips, A. (2004). The history of the international system of protected area management categories. *Parks*, 14(3), 4-14.
- Pimbert, M. P., & Pretty, J. N. (1997). Parks, people and professionals: putting ‘participation’ into protected area management. *Social change and conservation*, 16, 297-330.
- Prato, T., & Fagre, D. (2005). *National parks and protected areas: Approaches for balancing social, economic, and ecological values*. Ames: Blackwell Publishing.
- Pressey, R. L., Cabeza, M., Watts, M. E., Cowling, R. M., & Wilson, K. A. (2007). Conservation planning in a changing world. *Trends in Ecology & Evolution*, 22(11), 583-592. <https://doi.org/10.1016/j.tree.2007.10.001>
- Redford, K. H., & Richter, B. D. (1999). Conservation of biodiversity in a world of use. *Conservation Biology*, 13(6), 1246-1256. <https://doi.org/10.1046/j.1523-1739.1999.97463.x>
- Redpath, S. M., Young, J., Evely, A., Adams, W. M., Sutherland, W. J., Whitehouse, A., & Gutierrez, R. J. (2013). Understanding and managing conservation conflicts. *Trends in Ecology & Evolution*, 28(2), 100-109. <https://doi.org/10.1016/j.tree.2012.08.021>
- Rome, A. (2003). “Give earth a chance”: The environmental movement and the sixties. *The Journal of American History*, 90(2), 525-554. <https://doi.org/10.2307/3659443>
- Schmidt-Soltau, K. (2009). Is the displacement of people from parks only ‘purported’, or is it real? *Conservation and Society*, 7(1), 46-55. <https://doi.org/10.4103/0972-4923.54796>.
- Schumacher, E. F. (1973). *Small is beautiful: A study of economics as if people really mattered*. Blond & Briggs.
- Singh, B., Canham, G., & Charlton, C. (2016). People and parks. *Australasian Parks and Leisure*, 19(3), 58. <https://doi.org/10.3316/ielapa.852.941.336075299>.
- Smidt, M. B. (2020). In celebration of Earth Day 2020: How far have we come? *Environment: Science and Policy for Sustainable Development*, 62(3), 6-8. <https://doi.org/10.1080/00139.157.2020.1750914>
- Soule, M.E. & Terborgh, J. (1999) *Continental conservation*. Washington DC, USA: Island Press.
- Turnbull, C. M. (1972). *The Mountain People*. New York: Simon and Schuster.
- UNESCO. (1972). World Heritage Convention. Convention concerning the protection of the world cultural and natural heritage adopted by the General Conference at its seventeenth session Paris, 16th November 1972, United Nations Educational, Scientific and Cultural Organisation, Paris.
- UNESCO. (2024). Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi”. 2 Nisan 2021c. <https://ich.unesco.org/doc/src/00009-TR-PDF.pdf>. 22 Nisan tarihinde erişildi.
- UNESCO-SCBD. (2014). Linking biological and cultural diversity. Retrieved from <https://www.cbd.int/lbcd>
- Wall, J., Lukawiecki, J., Young, R., Powell, L., McAlvay, A., & Moola, F. (2023). Operationalizing the biocultural perspective part II: A review of biocultural action principles since The Declaration of Belém. *Environmental Science & Policy*, 150, 103573. <https://doi.org/10.1016/j.envsci.2023.103573>.
- Watson, J. E., & Venter, O. (2017). A global plan for nature conservation. *Nature*, 550(7674), 48-49. <https://doi.org/10.1038/nature24144>.
- West, P. C., & Brechin, S. R. (1991). *Resident peoples and national parks: Social dilemmas and strategies in international conservation*. Tucson: University of Arizona Press.

- Willerslev, R., & Meinert, L. (2017). Understanding hunger with Ik Elders and Turnbull's The Mountain People. *Ethnos*, 82(5), 820-845. <https://doi.org/10.1080/00141.844.2016.1138984>
- Wilson, E. O. (2016). *Half-Earth: Our planet's fight for life*. Norton.
- Wittemyer, G., Elsen, P., Bean, W. T., Burton, A. C. O., & Brashares, J. S. (2008). Accelerated human population growth at protected area edges. *Science*, 321(5885), 123-126. <https://doi.org/10.1126/science.1158900>.
- Yeşil, M. (2016). Doğa Koruma Yaklaşımlarındaki Değişimlerin Dünyada ve Türkiye 'deki Tarihsel Süreci. *Turkish Journal of Agriculture-Food Science and Technology*, 4(10), 867-876. <https://doi.org/10.24925/turjaf.v4i10.867-876.658>.
- Yıldız, B., & Aydın, C. C. (2023). Türkiye'de Korunan Alanların IUCN Politikaları Kapsamında Değerlendirilmesi. *Türkiye Arazi Yönetimi Dergisi*, 5(1), 20-30. <https://doi.org/10.51765/tayod.1233766>
- Yıldız, D. & Atmış, E. (2019). Türkiye'nin korunan alanlarında çatışma analizi. *Bartın Orman Fakültesi Dergisi*, 21(1), 227-242. <https://doi.org/10.24011/barofd.507088>
- Zimmerer, K. S. (2006). Cultural ecology: at the interface with political ecology-the new geographies of environmental conservation and globalization. *Progress in Human Geography*, 30(1), 63-78. <https://doi.org/10.1191/030.913.2506ph591pr>
- Zouros, N. (2004). The European Geoparks Network-Geological heritage protection and local development. *Episodes Journal of International Geoscience*, 27(3), 165-171. <https://doi.org/10.18814/epiugs/2004/v27i3/002>